

מאיר היילפרין

הנוטריון, הסמנים והכנויים

כוללים על פי סדר א"ב:

- א) כל ראשי התיבות ומלות המוגזרות הנמצאות בספרותנו העתיקה והחדשה.
- ב) כל הסמנים הנמצאים בספרי חז"ל והמסורה, דקדוק ובעקרונות ושאר ספרים.
- ג) השמות המבודים של המחברים.

1049

הוצאה שניה

בהוצאת ספרים "דרום" ירושלים
תר"ץ

נדפס מסטריאוטיפ בדפוס א. אתין וס. שושני, תל-אביב.

הנוטריקון, הסמנים והכנויים

תוכן א"ב לפי עמודים

1-33	א
33-55	ב
55-61	ג
61-70	ד
70-83	ה
83-90	ו
90-96	ז
96-107	ח
107-111	ט
111-125	י
125-138	כ
138-149	ל
149-176	מ
176-184	נ
184-192	ס
192-207	ע
207-214	פ
214-218	צ
218-224	ק
224-238	ר
238-255	ש
255-265	ת
תיקוני טעויות - 266	

הקדמה להוצאה השנייה

מאת המו"ל

ספר «הנוטריון הסמנים והכנויים» הופיע בראשונה בשנת תרע"ב ונתקבל מאת כל חכמי ישראל, מלומדיו וסופריו בהכרה ובהערצה. במאמרי הבקורת הרבים, שנתפרסמו בשעתם בין בלשון העברית ובין בלשונות הלועזיות, הללו ושבחו את הספר ואת המחבר כי הפליא לעשות. ונתחבב הספר על הקהל ובמשך זמן קצר נמכר במספר גדול מאד והמחבר כבר עשה הכנות להוציאהו במהדורה שניה עם הוספות ומלואים, שהספיק לאסוף בעצמו ומה שחכמי ישראל העירו אותו.

אבל בינתיים פרצה המלחמה העולמית ואח"כ המהפכה הבולשיביסטית. היהודים ברוסיה נשארו נטולים ובדולים מן העולם במחסור חמרי ובמצוקה רוחנית ומחבר הספר שתה מכוס התרעלה כפלים: מלבד הפורעניות הכלליות השתרגו עליו צרות רבות בביתו, מתה עליו אשתו החשובה, שהיתה לו לרעיה נאמנה ועזרה לו במסירותה והסתפקה במועט, לשקוד על התורה ועבודתו הספרותית ובתו היחידה, היא רעיית החביבה, חלתה בדמי ימיה במחלה אנושה, שהצעידתה אלי קבה מתוך יסורים קשים וחשך לו עולמו. ובימים נוראים אלה לסבלות ועבודות ורדיפות מצד השלטונות לא עבר עליו אף יום אחד לבטלה. הוא המשיך בשקידה ובמסירות נפש שאין כמוה את עבודתו הענקית באספת המנהגים וסדרי החיים של האומה הישראלית בכל פזוריה ובילקוט על התורה שלא היה עדיין דוגמתו. ואגב אורחא הוסיף לקוטי בתר לקוטי מלואים והוספות לספר הנוטריון, שיהא מן המוכן באפשרות ראשונה להוציאו במהדורה שניה.

אולם בעוד הוא לומד וכותב ומתכוון לעבודה עזובהו כחותיו ואחרי מחלה של יומים יצאה נשמתו ובכ"ד ניסן תרפ"ג מת והובל לקברות במינסק עיר מושבו.

וכשזכיתי לעלות בסוף שנת תרפ"ה, מתוך שלשלת ארוכה של יסורים ופורעניות, רדיפות ומאסרים על עבודתי הציונית, לארץ ישראל ותהי ראשית מחשבתי להוציא בהוצאה שניה את ספר הנוטריון, שאמהות-הדפוס שלו הצלתי מן המהפכה אבל בעטין של כמה סבות ומעצורים לא עלה בידי להוציא את מחשבתי אל הפועל עד היום ובין כך הספר היה ליקר המציאות ורבו דורשיו מכל קצוי תבל.

הספר יצא בהוצאה זו בלי שום שנויים מההוצאה הראשונה. החומר הנוסף, שנצטבר בין בידי המחבר ז"ל ובין מה שהמציאו לו חכמי ישראל ובין מה שהספקתי אני לאסוף ולרשום על גבי גליונות הספר בתוך כדי השתמשי בו בקביעות לעבודתי, יסודר על ידי ותצא חוברת מלואים לספר הנוטריקון.

ובזה אני פורע חלק קטן מחובי, שאני חייב להרב המחבר ז"ל. שנים רבות עבדתי אתו במחיצה אחת, הרבה למדתי ממנו, הרבה נהניתי ממנו עצה ותושיה ובימים הנוראים ההם בשבתי ברוסיה הוא עודדני, חזק את רוחי ואמץ את ידי והוא שעמד לי, כי זכיתי לעלות לארצנו ולהכות שרשים בארץ.

מיכל רבינוביץ.

ובעוד אני מתעסק בהוצאת הספר והנה בא לידי ספר «ראשי תיבות» נערך ומסודר מאתי הק' אברהם יצחק בלאאמור' מו"ה ר' יונה שטערן ז"ל ראב"ד דק"ק אראשטיע והגליל יע"א, סיגעט תרפ"ו, ומה נבהלתי לראות, שכל הספר כולו מתחלתו ועד סופו אינו אלא גנבה אחת שהמחבר, כביכול, גנב מספר הנוטריקון וקנה אותו לא בשנוי מעשה אלא בשנוי השם, ובכדי שלא יתפס על נקלה השמיט את «המבוא» המדעי, התופס חלק חמישי של הנוטריקון, השמיט את «הסמנים» ואת «הכנויים» עם ההערות המרובות ונתן רק את הר"ת ופתרוניהם אות באות ומשלו הוסיף רק קצת דברים קלי ערך, שאינם מגיעים אף לאחד ממאה של כל הספר ולא ידע עול בושת והלך ונתן בראש הספר «אזהרה» לבל ירים איש ידו להדפיס ספרי זה בלי רשותי או רשות באי כחי ולנזילה יחשב כל ספר אשר אין עליו חותם שלי.

ואדם הגונב בפרהסיא יושב על כסא רבנות בישראל ורבנים מסכימים עליו שהוא «טובינא דחכימי» ובני ישראל החרדים לדבר ד' מקבלים תורה ממנו וסומכים על הוראותיו.

בכל חומר האחריות בעד דברי הנני מכריז ומפרסם שהאיש אברהם יצחק שטערן, שבשנת תרפ"ו היה ראב"ד דק"ק אראשטיע והגליל (ברומיניה) גנב חלק מספר הנוטריקון של הר"מ היילפרין ז"ל והדפיסו בשם ראשי תיבות על שמו וכל זמן שלא חזר בתשובה כד"ת פקעה נאמנותו להיות משתמש בכתר הרבנות.

וכונתי בהצהרה זו להכריח אותו שיזמינני לדין ומוכן אני להוכיח את צדקת האשמת, שהיא גלויה, אמנם, לכל עין פקוחה בין כך.

הקדמה.

- שלשה המה קטני ענין בספרות, ויבלבלו לפעמים דעת חכמים:
- (א) הנוטריקון—כלומר: ראשי-תיבות רבים, אשר מלאו את ספרינו, מכתבינו, שמרותינו ולוחותינו, ובפתרונם ישגו לפעמים גם גדולים הקרי לב.
- (ב) הסימנים הנמצאים בדחול ומסורה ושאר ספרים וילאו המעיינים לפעמים להבין פשרם.
- (ג) הכנויים—כלומר: ספרים ומאמרים שונים, שבעליהם העלימו את שמם, ויבדו להם שמות וכנויים שונים, ברמזים וצירופים, והקורא חפץ לדעת מי הם,—הצד השוה שבהם—שמפני קצורם, סתימותם ותמונתם החידתית, הם מכבידים את הקריאה והעיון בספרים—כל אלה סדרתי בסדר א"ב והשתדלתי לפרשם ולגלות את צפוניהם כפי אשר מצאה ידי. תולדות התפתחותם, מהותם ומיבם וכל פרטיהם הנוגעים אליהם, ודרכי עבודתי בחבורי זה, יבוארו במבוא המיוחד, אשר נתתי בראש הספר.
-

ספרי זה הוחל להדפס בשנת תרס"ט, (אך מפני מעשה שהיה נפסק
ההדפסה), וכאשר קבלתי הקארעקטים הראשונים שלחתי לדי"נ מנוער הרב החכם
הגודע בספרות ישראל

מ"ד היים ליב מארקאן ז"ל

עפ"י בקשתו.— והוא החל לערוך מכתב אלי, גם לרשום הערות אחדות בנגע
לתוכן ספרי.— והנה קדמוהו הסות באמצע כתיבתו, ונתקיים בו, אדם כי ימות
באהל" כמאמר חז"ל. — ומאשר יקרו לי דברי המנוח נ"ע, הנני מציגם פה אות
באות, כפי שיצאו מידו להיות לו למוכרת עולם.

ב"ה, א' י"ט אלול, תרס"ט, ווילנא.

כבוד ידי"נ הרב הנעלה החכם ושלם חוקר ומבקר כ"ש

הר"ר מאיר היילפרין נ"י ולכל אשר אתו שנה טובה ומבורכתו

מכתבך הנלוו גם קארעקטין מן י"ג דנא קבלתי נכון. על הקארעקטין לא
ציינתי מאומה, כי באמת אין זה דבר נשלם לע"ע, וכפי הנראה עוד חסר הרבה
גם למכוא.— אך בכלל מצאתי כי דרכך טובים ונכחים. יהי ה' בעורך. וחלילה
לנו לרפות ידיך מעבודה גדולה ונכבדה כזו. ולהפך, כמה שיעלה ביד כל אחד
להיות לך לעזר בזה, מחויב הוא לעשות, כי עבודה זו היא עבודת הרבים וקדושה
ונתוצה מאד.— לכן גם אנכי, אשתדל בעיה"ש להיות בעורך עד כמה שידי יד
כהה מנעת.— ע"כ לשונו במכתבו.— ואלה הערותיו.

שמות בר"ת.— כמו רלב"ג רד"ק רש"י רא"ש רמב"ן רמב"ם. של"ה כל המפורסמים שד"ל

ריב"ל רנ"ק שי"ר מה"ל אב"ג.

כנויים בר"ת.— לטבלא, שרלת, מנת מלכים כמפי אש בד"ש שב"ד.

התימות בר"ת.— מבי"ע (הרב עליאשבערג), יא"ר (יצחק איזיק ראבינאוויץ), מ"ד (מאיר

ראנאוויץ), א"ז ברמ"ם.—

התימות נפתלות.— אשר טובי' בן עמרם (אברהם שמעון טרויב), יעבץ ישוע שר

עסק (צבי שערשעווסקי), בן גבריאל ודניאל בגאר (ליב גארדאן), דון יחייא הרב מאקלימה,
הק' יחיאל אברהם סודיני (היים יהודה ליב סארקאן).

התימות בכנויים ע"י שינוי אלפא ביתא.— י"ב" בהמניד ע"פ, אתב"ש מ"ש, והוא

סתת' שטראשון.— תכמצ"ף בר"פ ימלתך.— אליהו בר"פ מיכאל.

צלפחד בר חשים התהה. שם נפתל, משה יהודה פרת תכצלת.— גם התם נכמה טופי תיכות

מצלפחד כו'.— אמלל בארץ.—

והו"א זהו"א, והאמת זהשלום אהבו.

מבוא.

הנוטריוקון.

המחברים והסופרים מחוסם על עתם וטרחתם, המרפויסים והמולי"ם מחוסם על סמונם המציאו תחבולות שונות לקצור ולצמצום. — יש אשר בחרו לקצר בלשונם, כגון רש"י, הראב"ע, המהרש"א, מהר"ם שי"ף, המג"א, הגר"א ודומיהם — ואלה רובם אם אפשר שהועילו מעט לעצמם תועלת זמנית, הרעו מאוד לזולתם בקלקול עולמי, כי אף לגדולי הדור אשר תורתם אומנתם, קשה לעמוד בהשקפה ראשונה על תוכן דבריהם, וכל שכן לבע"ב המרודים אשר רק עתים הם קובעים לתורה, להם ספרים כאלה הם סתומים וחתומים. צאו וראו: כמה ספרים נתחברו לפרש את דברי הראב"ע, ועדיין מקומות רבים בספריו נשארו סתומים, — על המהרמ"ש נתחבר באור גדול, על המג"א נתחברו כמה וכמה ספרים, וכן על באור הגר"א. נמצא, כי קצורים כאלה גרמו לאריכות יתירה, וא"כ מה הועילו חכמים בתקנתם, כי מעטים הם יחודי הסגולה, אשר חננם ה' כשרון נפלא, כמו רש"י, להביע בקצור את כונתו, מפורש יפה וברור, וגם עליו רבו הפרשנים אשר לפעמים הכניסו בדבריו כונות זרות אשר לא דמה, כידוע לכל יודעי ספר. ויש אשר בחרו בקצור חיצוני, היינו לקצר בכתיבה, וישתמשו בנוטריוקון, ר"ל בראשי תיבות. אותיות יחידות תחת מלות שלמות.

ואמנם המחברים הרויחו בזה הרבה, כי לפעמים מלה אחת בנוטריוקון, מלאה מקום שורה שלמה מפורשה, למשל: המלים, זכר צדיק וקרוש לברכה לחיי העולם הבא, תמלא המלה היחידה בר"ת, וצוללה"ה — וכן, מלאכה שאינה צריכה לגופה" — משצ"ל וכו'.

ברם גם בזה נתנו מכשול לפני המעיינים — באחת, כי רק מעטים יפה ורבוים קשה מאד מאד, כי מבלבלים את עין הקורא. — עוד זאת ישנם ר"ת כאלה אשר מכונים למלים בלתי רגילות; וקשה להקורא שאינו מובהק לעמוד על פתרונו, וישנם ספרים כאלה, שהעולם התרחק מהם מפני הר"ת הקשים שבהם, — למשל "סדור יעב"ץ". כמו שהתאונן המחבר בעצמו בס', מגלת ספר, הספר, זכר יהוסף" לאחד מגדולי הדור, מונח בקרן זוית מפני רוב עיניו ורתי"ו; ומי החפץ לעיין בספרי קבלה, למען ישיג למצער ידיעה כל שהיא מטהותה ואיכותה של חכמה זו, הנה מלבד קושי וזרות תכן הענינים, יתיצבו לשטנה לו ר"ת הרבים והמשונים שברוב הספרים האלה, וזה מצנן את החשק, לעיין בהם; ואל ספרי המסרה אי

אפשר לאיש, שאינו בקי בענינים אלה לגשת מפני רוב הר"ת והסימנים והרמזים הנסתרים שבהם, — לוחות השנה שהם עשויים לתשמיש ההמון, מלאים ר"ת וסימנים שרבים לא יחכמו בהם, — בשטרי חוב, קנין, תנאים ודומיהם, נמצאים הרבה ר"ת הסתומים בפני כנ"א פשוטים, — כן בראשי וסופי מכתבים, בשערי ספרים וסיומיהם, במכתבי עתים, במצבות ודומיהם, ישנם ר"ת מוסכמים שההמון מתקשה בהם. לרוב הם מונעים ומקשים את הבנת הענין המדובר, ואף במקומות שאינם מעכבים את ההבנה, בכ"ז לא ינעם להקורא בעברו על פני מלים שאיננו יודע פשרם, והוא מתמרמר על הכותב: פרש דבריך ואדע מה אתה שח. אמנם היו איזה מחברים נדיבי לב אשר ידעו את נפש קוראיהן. ויערכו למענם לוח ראשי התיבות הבאים בספריהם ופרושם בצדם, — אולם זה לא יתכן בשטרות, מכתבים מכ"ע ולוחות וכדומה, וגם בספרים, התועלת היוצאה מזה מעטה היא מאד, בשביל שלא בכל הספרים נמצאות רשימות כאלה, ובאותם שישנן, לרוב לא ידע הקורא מציאותן — ועוד שאין מקום קבוע להן, זה יציגן בראש הספר, וזה בסופו, זה לפני ההסכמות, וזה אחר לוח המפתחות, והקורא נבוך ואינו יודע אנה לפנות, — ולא לבד קוראים פשוטים מההמון. כי גם חכמים גדולים ומשכילים, נוקשו ויסתבכו לפעמים בענין בשביל ר"ת שנפתר שלא כראוי, בשגגת המעתיקים או המדפיסים, או בשגגתם הם בעצמם בהבנת הנוטריקון, ויוציאו משפטים מעוקלים, — כאשר יראה הרואה לקמן.

אנכי לרנל מסחרי בספרים הנני איש שרבים משכימים לפתחי, ואני שומע יום יום תלונות בני עם הספר לאמר: המעט לנו העול הכבד אשר הושם עלינו בנקודות ופעמים, עוד לנו די עמל בהבנת הנוטריקון, ואמרתני אני, למה יגרע חלק הזה החיצוני מהחלק הפנימי, הן על באור הוראות עצם המלות ועניניהם חיברו כמה וכמה ספרי מלים ואוצרי השרשים ארוכים וקצרים, באופן שהקורא שיש ספר מלים בידו, היא מוצא כרגע פירוש כל מלה מוכן ומזומן לפניו, מדוע אפוא לא יהיה כזה גם לחלק החיצוני ר"ל לנוטריקון ור"ת, הן גם אלה חוסמים הדרך בפני הקורא מה לי אם איננו מבין את הענין מפני שאיננו יודע הוראת איו מלה, או מפני שנעלם ממנו פשר איזה נוטריקון ולא ידע איזה מלים נכנסו במסגרת הר"ת, — ורוחי התעורר בי לאמר: קריינא דאנרתא איהו להוי פרונקא, — ואקח לי מועד, ואשים עני בספרים הגה והנה, וארשום בספר ותצא המחברת הזאת. אשר אנכי נותן לפניכם בזה:

באור מלת נוטריקון.

הערוך (בערך נוטריקון) „נוטריקון פי' אות אחת שנעשית סימן לכל דבר“ (לדעתי צ"ל „לכל הדבור“ ר"ל המלה), וכן לשון רש"י (שבת ק"ד ב') „נוטריקון: שעשה סימן נקודה עליה לומר שלהבין תיבה שלמה נכתבה“ — והרמב"ם בפירוש המשנה שם כתב „ונוטריקון הוא שיכתוב אות אחת מראש המלה ויובן מאותו אות כל המלה כמו שיכתוב ק' וינקוד עליה, ויהיה רמז על קרבן, או יכתוב מ' ויהיה רמז על מעשר, ויובן ממנו זה כפי מה שהסכימו אנשי נוף אחד או אנשי מדינה אחת“ וכונתו בהוספתו זו לתרץ איך אפשר להבין מאות אחת הענין המרומז בת,

הלא כמה וכמה מלים שראשיתם ק' או מ', ולכן אמר שזה יובן בהסכמת אנשי המקום שנהגו כן, ולזה כון נמי ר' יהודה בפ"ד דמעשר שני, שבשעת הסכנה היו כותבין כלומר במקומות ההם בעת ההיא הסכימו לכתוב כן, — וז"ל ר' בנימין מוספיא בעל מוסף הערוך, סופרי ב"ד או מדינה בהיותם נחפזים היו כותבים ראשי דברים וכתובה זו נקראת בלשון רומי נוטריקון ובעל ערוך השלם כתב עליו שיפה כון, והביא דברי ר' חננאל בשבת בזה הלשון, נוטריקון הוא לשון יון וסופרי המלכים ושרים שלהם יש להם כתב שקורין אותו נוטריקון ואומר המלך לסופר כתוב טופס והמלך מסדר לפניו בפיו¹) והסופר כותב מפיו מילי (מלה) שמשמשת כמה ובשטה אחת כותב מגלה² ור' יוסף קארו בכללי הגמרא שלו, שהוסיף לס' הליכות עולם, כתב, נוטריקון פי' נוטר אות קונה תיבה, חפץ לתת מושג ברור ממהות נוטריקון ופירש זו המלה עצמה על פי נוטריקון דרך דרש יחוק כי זה ברור שמוצא המלה מלשון יון ורומי כנ"ל²).

תולדות הר"ת.

הנוטריקון והר"ת עתיקים הם, כבר ייתא דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי מדה השלשים שנינו: מנין שדורשון נוטריקון באגדה, ת"ל אברהם: אב המון גוים; כרמל: רך ונמלל; נמרצת: נואף, מואבי, רוצח, צורר, תועבה; ירט: יראה, דאתה, נטתה. — והמאמר בקצת שנוי נמצא במס' שבת (ק"ה) א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: מנין ללשון נוטריקון מן התורה, שנאמר אב המון גוים נתתיך: אב, בחור, חביב (ה' וח' מתחלפין) מלך, ותיק, נאמן נתתיך לאומות. ר' יוחנן דידיה אמר: אנכי נוטריקון אנא נפשי כתבית יהבית, ועוד שם רמזים אחרים על אנכי, ודבי ר' נתן על מלת ירט, ודבי ר' ישמעאל על מלת כרמל, ור' אחא בר יעקב על נמרצת, ור"ג בר יצחק על מלת נצטרק: נכונים צדיקים טהורים דכים קדושים, וכן הוא בב"ד פ' מ"ג, ובמס' סוטה ה' א"ר יוחנן: אדם: אפר דם מרה; בשר: בושה סרוחה רמה, ובשבת נ"ה פרשו ראשוני התנאים ר' אליעזר ור' יהושע ור' גמליאל ור' אלעזר המודעי, מלת פחו בנוטריקון; שמ"ר פ' מ"ב: מהל פרשו? נוטריקון: פרש רחום שדי זיו עננו עליו, ובמדרש ריש פ' מסעי דרשו ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, מלת נחית בנוטריקון בפנים מפנים שונים, — בספרי מסעי, כי הדם הוא יחניף ר' יאשיה היה דורש בו לשון נוטריקון: יחון

¹ לשון רש"י (שמות ב' כ"ב) דברי תורה נוטריקון הם. נדרשים ככלל הן לאו ומכלל לאו הן—וכתב בעל תורה תמימה (בראשית י"ז ה') תמה אני מה שכינה ענין דרשה כזו בשם נוטריקון שרגילין אנו לפרשו ענין הנרמז בראשי תיבות ובאותיות אחדות, — וצ"ל דעיקר ענין נוטריקון הוא גלוי ענין הבא מדברים מפורשים בקיצור, ולכן כל ענין הנגלה ממאמר סתום, הן ממאמר שלם והן מאותיות ורמזים בעלמא הכל ככלל שם זה ובזמנינו ידוע ענין זה בשם סתינוגר"ף).

² המלות Nota Notatio הוראתן בלשון רומית: אות, תיו, ציון ולכל סימני הקיצור יקראו הרומים Notae והסופרים נקראו Notaru ומה באה בספרי התלמוד מלת נוטריקון Notarikon בהשתנות סוף המלה ברוב לשון יונית. — הערת הרה"ח ר"י סירקין.

אף על הארץ וכ"ה זה הדרש בירושלמי תענית פ"ג—אמנם דברים כאלה נאמרו אך בדרך דרש, אבל כיון שהרשו חז"ל לעצמם להכניס רמזים כאלה בתוך הכתובים שומעים אנחנו שסגנון כזה היה במציאות בימים ההם לכתוב מלה אחת שכל אות ואות שבה ירמז למלה שלמה, וכן ראינו את ר' יהודה שהיה נותן בהן—בהעשר מכות—סמנים: דצך עדש באחב (ש"ר פ' ח', ספרי פ' תבוא) ובפ"ד דמעשר שני מ"א שנינו המוצא כלי וכתוב עליו ק'—קרבן, מ'—מעשר, ד'—דמאי, ת'—תרומה, ט'—טבל שבשעת הסכנה¹) היו כותבין ת' תחת תרומה, (ובירושלמי שם מוסיף א' קדמיתא ח' חלבו ט' טובו ר' ראשית) ר' יוסי אומר כלם שמות בני אדם הם, כלומר אלה האותיות ראשי תיבות של שמותיהם, אבל בין למר ובין למר נוטריקון וראשי תיבות היה אז סגנון מצוי שהיו משתמשין בו ובמגילה י"ג ובתרנום אסתר: דמפקי ליה לשתא בשהי פהי ופירשו הערוך ורש"י כי הוא נוטריקון: שבת היום פסח היום, על פרשת סוטה שנכתבה על המבלא אר"ל משום ר' ינאי באלף בית, (ופירש"י²) אותיות של ראשי התיבות (יומא ל"ז). כן מצינו שלכמה מלים ושמות עשו באורים בנוטריקון, אף שידעו כי אין זה עצם הוראת המלה: בפסחים אפיקומן: אפיקו מן; בב"מ אפתיקו: אפה תהא קאי; אנפוריא: אין פה ראייה. ירושלמי ערלה פ"א ענקוקלות לשון נוטריקון הוא: ענבים דלקו תלתיהון, ירושלמי תענית פ"ג גובא: די נבי דינא דמריה, גם המלים המקוצרות ומורכבות שנמצא בחז"ל אשתדא: שתא דא, אשתקד: שתא דקדמא, לינא: לית אנא, כיי (ברכות פ"ב): כי ההיא, הריני: הרי אני, אתינן (דמאי פ"ו ה"א): אית אינן, (פי' יש הם), הכיני (יומא פ"ב ה"א וה"ב): היכן הוא, הכני, (דמאי פ"א ה"ב) כיני: כן היא, דלכן (ברכות פ"ב): דאי לא כן, ולכן (ערובין פ"ה): ואי לא כן, תיי, כ' מהרז"ף (במבוא הירושלמי) שהוא כמו אתיא ואני אומר שהוא כמו תהא היא—כלומר השמועה הזו תתוקם כך וכך ע"ד לשון הבבלי: תהא במאמינו (ב"מ) כל אלה אני חושב שבראשיתן היו כמו ר"ת, ואח"ז מרוב השמוש בהן השתקעו ותהיינה למלות שלמות בפני עצמן. מאלה ועוד רבות כאלה נראה ונוכח כי היו הנוטריקון והר"ת נהוגים בעמנו מקדם מימי עולם—ועפ"י דברי ריש לקיש (יומא ל"ז) הנ"ל כבר כתבו כן בימי הילני המלכה שהיתה בשנת ג"א ת"ת לערך,—ודברי ר"ל אינם לא דרוש ולא אנדה ואמר כן בפשטות לענין הלכה ונראה שלדעתו היה הדבר כן באמת.

¹ העיר הרה"ת ר"י סירקין מכאן ראייה כי הר"ת זמ"ת שהשתמשו בהם חכמינו לפני התלמוד ובימינו הם, לא רק מפני הקיצור כי אם לדברי גמרות ורני האומה לגנוב דעת שונאינו, כאשר השתמשו בכל מיני הא"ב שאין להכחיש מציאותם בספרי הקדש (ירמיהו כ"ה כ"ו, ג"א א') וזה היה בשעת הסכנה, ובאשר שקות סכנה היו רבות מאד בדברי ימינו מעולם, לא נמנעו לבחור לשון ערומים, לשון חכמה עיין ערובין נ"ג ועוד לכתובת ר"ת ונוטריקון, ואם נבקש בעין חודרת נמצא בספרתנו מלות ומאמרים לרוב, שאין להם מובן בפשטם, כי אם ברמזיהם.—

² בעל דרכי השנויים לא נחה דעתו בפירש"י באמרו דא"כ בנוטריקון היה ליה למימר בדרך הש"ס בכל מקום, ופירש הוא דהכונה באלפא בית מחולפת, כמו א"ת ב"ש, א"ל ב"ם וכדומה.

ומלשון ר' בשמ"ר פ"ח שאמר המטה של משה של סנפרינון היה וי' מכות חקוקות עליו נוטריקון, נראה בעליל שדעת חז"ל שכבר בימי משה היו נוהגים לכתוב נוטריקון ואף שזה המאמר הוא מאמר אנדה, אך על פי שקול הדעת נראה כי לא יסמיכו ולא ירמוזו דרש כי אם על דבר שהיה במציאות.

השמוש בנוטריקון.

מלבד הנוטריקון שנשתרשו בהשפה והשמוש בהן רב מאוד, השתמשו חכמינו בר"ת בדרשות ואגדות, אמנם רק לעתים רחוקות, כי מעטות הם בערך דרשות כאלה בדרו"ל, וכנראה היה הסגנון הזה קשה בעיניהם, ואין רוחם נוחה הימנו, ולכן גם על המעט שהשתמשו בקשו להם כמו היתר וחזק. אולם אחריהם החזיקו כמה וכמה מחברים, כמו בעל הטורים, חות יאיר, (וויניציא שפ"ח) והדומים להם. — וכן בכמה ספרי קבלה, והמה הפריזו להשתמש בזה הסגנון, עד כמעט שהפכו את כל מלות התורה לנוטריקון. וכמחלה מתדבקת עברה התאווה לזה הסגנון גם אל המבקרים והמשכילים, ויעשו גם המה נוטריקון בכמה מקראות שבתורה לפי דרכם ולא הצליחו כי תחת שהראשונים הגידו כי אין זה לפי הפשט, רק ע"ד דרוש ורמוז וכל מטרתם ומנפתם רק להשריש בהמון תקוה ותוחלת ליעודים הטובים. שכר ועונש אמונה, וחשנחה, הרחקה ממדות מגונות, ודבקות במדות נכונות, — הנה האחרונים התברכו בלבבם כי נלו אמעריקא חדשה, ותקוניהם ורמויהם הם האמת לאמתו והפשט הברור. — ומי ישמע להם לדבר הזה שאין בו כל תועלת רק נרמא בנזקין, נסיונות של חתירה פריצה והריסה, לקעקע כל יסוד היכול כתב קדשנו המפואר.

התפשות השמוש בנוטריקון.

מעולם הספרים, עולם העיון והרוח, יצאו הנוטריקון ויבואו אל החיים ועולם המעשה, אז הוחל לציין שמות במכתבים חפצים וכלים באותיות יחידות, ראשי-אמצעי-סופי תיבות של שמות כותביהם ובעליהם, — כמו ששנינו בפ"ד דמעשר שני מ"א כולם שמות בני אדם הם. פי' הרמב"ם שאלו התיבות היו מראשי שמות של בעלי אותן הכלים ונראה שהיה דבר זה נוהג במציאות, שאם לאו לא היה ר' יוסי תולה בו להקל. וכן במס' גיטין (ל"ו פ"ז) ובבב"ב (קס"א) מצינו רב חסדא צייר סמ"ך ר' אושעיא עיי"ן, ר"ל היו כותבין אות אחת מאמצע שמם תחת כל השם — וכן נהגו חכמי דור דור וסופריהם במכתביהם וספריהם — והשמות רי"ף רמב"ם, יש"ר, רנה"ו, מלבי"ם, ב"ג, שי"ר, שד"ל ידועים לכל וכן נתפשט המנהג לציין אותיות ראשי שמות על בגדים כתנות וערדליין. וכן היו מציינים באותיות מהות ואיכות הדברים הנמצאים בתוך הכלים, — במשנה דמעשר שני הנ"ל המוצא כלי וכתוב עליו ק' קרבן וכו' ומ"ש בסוף שבשעת סכנה היו כותבין ת' תחת תרומה, פירושו לדעתי, שאז היתה ההתחלה להשתמש בכמו אלה, מחמת

ההכרח שהביא לזה, וכיון שנהגו נהגו, והיו עושין כן אף שלא בשעת סכנה. וכן נוהגים במשלוח סחורות בצרורות תבות וחבילות. לציין באותיות על המעטפות, — כן מסמנים את הזמן בספרים שטרות ומכתבים ע"י ראשי תיבות מאותיות יחידות, א"כ התרס"ה, פירושו יום הראשון לחדש אדר ראשון שנת חמשת אלפים שש מאות ששים וחמש וכהנה, — סוף דבר הנוטריקון פרצו להם דרך רחבה והנם נמצאים לכל מראה עין, אין ספר. אין מכתב. אין שטר מכל המינים שהוא, שלא ימצאו בו מעט או הרבה נוטריקון לפי תכונת הכותב והענין, וישנם ר"ת כאלה שכבר התרגלו בהם המדברים, ונשתבשו בדבור ולפעמים גם בכתב, כאלו היו מלים בפני עצמם, ויש שהם ידועים ושגורים יותר מפתרוניהם המפורשים למשל, חו"ל להר"ם עכו"ם של"ה מ"ץ ש"ץ שד"ר מו"ל אם יאמר ספר שני לוחות הברית. לא הכל ידעו על איזה ספר הכונה, ובהאמר של"ה יבינו הכל כרגע, וכן תשב"ץ וכדומה, — ויש שבלשון רבים יצורף להם סימן הרבים שדרי"ם מולי"ם.

מיני הנוטריקון.

אף שכפי המורגל נוטריקון היא האות הראשונה מהמלה וכמבואר בפיה"מ להרמב"ם המובא למעלה וגם משמעות המלים, ראשי תיבות" מורה על זה, אמנם יש נוטריקון רבים שאינם הולכים בזה הסדר. יש שכל אות מהנוטריקון תרמו על מלה שלמה למשל ג"ז = גם זה; מ"ש"ל = מה שכתבתי למעלה; איש"ר = אמן יהא שמיה רבא, וכדומה. ואלה נקראים נוטריקון מותאמים, כי מספר המלים מתאים עם מספר האותיות, וכאלה הם רוב הר"ת, ויש שליתר הבנה תוקחנה ממלה אחת או ממלות אחדות מהרמוזות, ב' או ג' אותיות, כפי שמביא הצורך ומיתרן רק אחת אחת, למשל, אג"ק = אגב קרקע; או"ז = אור זרוע; אפ"ל = אפשר לומר לקחנו מהמלה הראשונה שתיים ומהשניה אחת. או"צ = אמת ויציב לקחנו מהראשונה אחת ומהשניה שלש. שנל"ע = שנתק לעשה ולקחנו שתיים מכל אחת. שהז"ג = שהזמן גרמא לקחנו מהראשונה שלש, ומהשניה אחת, אגוד"א = אגודת אחים — לקחנו מהראשונה ארבע ומהשניה אחת. — וזה לפי שאם לקחנו רק אות אחת מהמלה, היה מקום לשעות בההבנה, כי הר"ת א"ק א"ז א"ל א"ז א"א ש"ג ש"ל, יש להם פתרונים שונים, ולפי זה יתר האותיות לא ראשי תיבות הנם כי סאמצעיתם לוקחו, ונקראים ר"ת רק עפ"י התכונה הכללית. ויש אשר הנוטריקון הוא מורכב ממלה שלמה ומר"ת, ונצטרפו רק שע"י החבור יקל להבין את הר"ת — אעפ"י = אף על פי — כמו"כ = כמו כן — לאלה אני קורא נוטריקון שרועים כי אותיותיהם מרובות על מלותיהם, — ויש אשר הנוטריקון יש בו אותיות אחדות ולא יורה רק על מלה אחת. ואין חסר רק אות אחת או שתיים להשלמת המלה, — למשל ואפי' צריך להשלים שתי אותיות ואפילו, — כלו' = כלומר — דאוריית' חסר רק אות אחת בסוף, דאורייתא, — אמ' — אמר. וכהנה רבות ואלה יקראו מלה מגוזרת בפי בעל מסרת המסרה — ואחשוב שאלה לא באו בשביל הועלת הקצור כי מה תגרע או מה תוסיף העדר אות אחת או המצאה, ומה גם שעל מקום האות הנעדרה דרוש להציג קו עקום להורות כי המלה צריכה

השלמה, רק אלה באו בתחלתן להשוות השורות, כי יקרה כי אפס מקום להעמיד האות בסדר השורה, וכיון שנודמנו והורגלו לכתוב פעמים אחדות כן, נהגו לכתוב בתמונה מקוצרת כזו, אף באמצע השורה ובמקום שאין צורך ותועלת בהקצור הזה.

המרבבה והממעיט.

להרבות או למעט באותיות ממלה אחת בננוטריקון. זה תלוי בתכונת המלה. אם אות הראשונה בה היא שרשית לרוב אין צריך לקחת רק אות אחת מכל מלה אבל אם היא שמושית, אז תוקח לרוב מלבדה גם אחת מהשרשיות, כי כמובן מאותיות השמוש לכך קשה מאד להבין על איזו מלה תכונינה. למשל שלהז"ג = שלא הזמן גרמא, מפני שהש' והה' הראשיות במלות הראשונות הנן רק שמושיות הביא ההכרח לצרף ל' אל הראשונה. ו' אל השניה, ואם היינו כותבים רק שה"ג היה קשה להבין הכונה — ויש לומר לא יכתב בננוטריקון ו'ל רק וי"ל וכהנה. אמנם לאו כלל הוא, כי יש שאעפ"י שהאותיות שרשיות לוקחים יותר מאחת להקל הכונה, מפני שפתרונים שונים לזה הננוטריקון, ויש שאעפ"י שהאותיות שמושיות לא תוקחנה רק אותיות יחידות מפני שהפתרון הוא פשוט ומצוי, ויש אשר ננוטריקון אחד יבא פעם בארוכה פעם בקצרה, לפי תכונות הכותב ולפי העת, למשל, רשות הרבים" יש כותבים בננוטריקון, ר"ה, ויש רה"ר, צורת הפתח" יש כותבים צ"ה לכך ולא יחישו לטעות ויסמכו על ההבנה מהמשך הענין ויש כותבים צו"ה, ואחרים מוסיפים צוה"פ. בעזרת השם" בא בננוטריקון בתמונת שונות. ב"ה, בע"ה, בעז"ה, בעז"ש.

דוגמאות של שבויים וטעיות בפתרון נוטריקון.

- (1) בב"י אה"ע (סי' קכ"ט) מביא עובדא דר' פרץ באיש שהיה חולה והחליפו שמו בחליו, והיו קורין אותו שם אחר לגמרי, ופי' הב"י דר"ל דשם השני נעקר, וכתב הגאון בעל השל"ה בשו"ת חוט השני סי' י' וז"ל, אין דעתי מסכמת עם הב"י ואין משמעות דברי הר"פ כך, גם הענין כך, אלא אדרבה הפי' היו קורין אותו בשם אחר לגמרי, ונעקר שם הראשון לגמרי, וכו' — וע"ז כתב המחבר בסי' י"א, פתחתי הספר לעיין בזה, ומצאתי שהגהתי בב"י שלי, והיו קורין אותו בשם הראשון לגמרי, ואמרתי אל לבי הלא דבר הוא, בודאי שלא הגהתי כן מלבי, ועיינתי ומצאתי בפירושו כן בסמ"ק גם בכתובים בקלף. אלא שהסופרים כתבו א' במקום ראשון, ואח"כ הדפיסו אחר במקום א'.
- (2) ביש"ש פ"ו דחולין סי' ו' כתוב, כתב הטור מסתברא אם ישתכח סירכא דתליא בבדיקה כגון סכינא דחליש פומיה דלא בדקינן השתא א"נ אומא לדופן מכסה בלא ברכה, עכ"ל והנה יש מקשים והלא הכל חד... ודומה לזה כתב מהר"י קארו אלא שלא באר דבריו יפה, ועתה חדשים מקרוב באו שאמרו

שטעה בר"ת דלא, אי נמי קאמר רק, אם נסרכה הוא וחרא מילתא היא, ול"ג שאין דרך בעל הספר לכתוב דבריו בר"ת אם לא במה שמורגל בפי הכל או שכבר כתב אלו הדברים כמה זימנין, או הולך ומקצר דבריו בר"ת, אבל לכתוב א"ג ולכון בר"ת אלו לומר אם נסרכה לא נראה לי.

(3) בשו"ת מים חיים ח' אה"ע (סי' ג') כתב, ואנב ראיתי להזכיר מה שראיתי בתשובת הגאון ר' זלמן מבראד נ"י שהביא בשם ס' דגול מרכבה מבעל נודע ביהודה, שהגיה בהכית שמואל ס"ק ג' דאיתא שם ואפילו לדין דקי"ל ניקב הוא כשר וכ' שצ"ל הוא פסול, וכתב עליו ר' זלמן וליתא להגהה זו, רק הרי"ש הוא טעות וצ"ל הוא כ"ש, ור"ת כרות שפכה, וחמתי על המדפיסים בווינא כו', והמחבר חותר שם להצדיק דברי הרנ"מ.

(4) בשו"ע אה"ע סי' א' סעיף ג' על דברי הרמ"א אפילו בנשא אשה ושהה עמה עשר שנים, כתב החלקת מחוקק שם, הרב הוציא דין זה מתשו' הריב"ש והמעין שם יראה שכתב להפך וכתב בס' תולדות אדם בשם חכם אחד שאמר בזה"ל, אף שרבינו בעל חלקת מחוקק חכם גדול בתורה היה ובכל בית הפסק נאמן הוא עכ"ז לא הטיב לראות בהגהה זו, כי מה שהביא רמ"א בשם ריב"ש אין כונתו כמו שחשב בעל ח"מ על ר' יצחק בר ששת שהוא בעל שו"ת הריב"ש אבל כונתו על ר' יצחק בר שמואל הובאו קצת דבריו במרדכי, ומה הוליד רמ"א שאין כופין ובזה ממילא סרו כל הקושיות שהקשה רבינו בעל ח"מ על הרמ"א.

(5) באו"ח סי' רפ"ז מביא הט"ז לשון המור שכתב נוהגים לומר משנת פרק א', ונתקשו בפירושו, וכתב הט"ז ושמעתי מניהים במקום פרק אחד פרקי אבות ובוה יסכימו דבריו למ"ש בס"י רצ"ה, שהיה כתוב בר"ת פ"א והיינו פרקי אבות וטעה המעתיק וכתב פרק אחד, — וכן כתב בב"ח שם, ועיין בהגהות הרי"פ.

(6) במגן אברהם סי' תרנ"ח ס"ק ג' כתב, אבל הכא בעינן לכם משלכם ואין לדברים אלה כל פירוש כי הם הפך המכון שם. והביא בספר יד אפרים בשם הגאון בעל מקור חיים, כי ט"ס נפלה כאן שהיה כתוב אבל הכא כע"י והוא ר"ת כולי עלמא ידעי, וזה מתאים מאוד להכונה שם. ולהמעתיק נתחלף בין כ' לב' ויחשוב כי כתוב בעי' והיא מלה מוגזרת מן בעינן וישלימנה ויכתבנה מפורש.

(7) בחולין דף ס"ד תוס' ד"ה שאם רקמה כתוב, וכהאי גוונא משמע בפרק גיד הנשה דקרא דבת היענה לא אצטריך לגופיה" והפליאה עצומה כי בפרק גיד הנשה אין זכר לזה. וכתב בספר תולדות אדם שחכם אחד נתן אל לבו להוכיח דוקא ספ' גיד הנשה, ואסף קצת מאמרי חז"ל, ופתר אותם בדרך הפלפול הרחוק, הן מצד הענינים הן מצד המלות, וטח אותם טפל עד שלא יאומן על בעלי התוס' שיכונו לדברי סבלות כאלה וכאשר שמע הגאון ר' זלמן מוילנא וצ"ל פי' זה ואמר: מוטב לך, לאמר לא ידעתי פירושם מלהצדיק דבריהם בטענות אשר לא יתכנו, אולם האמת עד לעצמו. כי ט"ס יש כאן שהיה כתוב בתוס' ו"בה"ג" ופתרונו ובהלכות גדולות, כי בס' הלכות גדולות פרק גיד הנשה נמצא זה המאמר, והמעתיק טעה בין ב' לכ' ויחשוב שפתרונו וכהאי גוונא וכתב כן מפורש.

- (8) בכלבו (סי' קמ"ד) כתב, ומה שר' יהודה אומר פרק כל הבשר שהוא נאמן בשבועה המעיין בפרק כל הבשר לא ימצא זכר לענין זה ובאמת הוא ט"ס כי היה כתוב בר"ת פרק כ"ה, ופתרונו כל הנשבעין וטעה המעתיק.
- (9) בכלבו ה' סוכה כתב, והראב"ד ז"ל הגיה עליו, וכתב אדוני אבי רואה אני מדבריו לא ראינו ולא שמענו מעולם דבר הלכה מאביו של הראב"ד והוא ט"ס כי היה כתוב בר"ת א"א ופתרונו אמר אברהם כדרך הראב"ד לכתוב בכל מקום בהשגותיו וטעו המעתיקים וכתבו אדוני אבי.
- (10) במג"א סי' רמ"ז ס"ק ב', וגם הכי דואר ואין לו מובן, וכתב ביד אפרים אפשר שהיה כתוב בר"ת וגם הב"ד ופתרונו וגם הבעל דבר, וטעה המעתיק.
- (11) במס' שבת ו' ע"ב תוס' ד"ה ואמאי, אומר ר"י דלשון גמורה אדרבה איפכא מסתברא וכו' ורש"י ישבה בדוחק לפי הגמרא — דברי התוס' תמוהין מאד מאחר שהר"י מתקשה בדברי הגמרא, היה צ"ל קשה לר"י או תימה לר"י לא אומר ר"י, וכיון שהוא אינו מפרש כלום, מה זה שאמר ורש"י ישבה בדוחק, ומה הלשון לפי הגמרא — ושמעתי בילדותי בשם גדול אחד, רט"ס נפל בספרים שהיה כתוב בר"ת אור"י דל"ג ופתרונו דלא גרסינן, היינו שהר"י אינו גורס כלל הק' לישנא ואמאי קרי לה גמורה, וטעמא דאדרבא איפכא מסתברא לכן מסיים בסוף ורש"י ישבה בדוחק לפי הגמרא, כלומר לפי הגירסא שמצא רש"י בספרי הגמרא נדחק לישבה, והמעתיק לא הבין פירוש הר"ת, ויכתוב דלשון גמורה.
- (12) בס' כפתור ופרח דפוס ברלין דף ע"ב כתב, שאין בכל הגולה ולא בא"י מי שלא ינהוג ב' יו"ט של גליות, ובכת"י של זה הספר הר"ת בא"י כתוב במלות מפורשות, בארץ ישראל והוא פלא כי בארץ ישראל אין שני ימים טובים כי אם בראש השנה. ובאמת טעה המעתיק כי פתרון הר"ת הוא בני ארץ ישראל, וכונת המחבר על בני ארץ ישראל הבאים לחוץ לארץ¹)
- (13) במס' ברכות מ"ח, "ששה ודאי לא מבעיא לי" לפי דברי רש"י ד"ה ואיהו "שהיה קובל ומתחרט על שלא שאל" נתקשו רבים בפירוש מלת ודאי, ויש שהגיהו וידא. אולם מפורסם דברי הרב ר' העשיל שמלת ודאי היא ר"ת וד' אכלו ירק והמעתיק שלא ידע פתרונו הסיר את הציונים ועשאה מלה שלמה מפורשה.
- (14) ירושלמי יבמות פט"ז ה"ה, "מב"ד שלישי" אין לו כל מובן, עיין בפני משה, והוא ט"ס שהיה כתוב בר"ת של יש' ופתרונו של ישראל, והמעתיק לא הבין, וכתב מלה אחת שלישי (בקרת התלמוד צד 249, וכבר קדמו בקרבן עדה שם).
- (15) ב"ק דף ט' ע"ב רש"י ד"ה ובכל מקום, "חב המזיק כמו שהזיקו" מלת כמו אין לה כל מובן, וכתב הגאון ר' יצחק אייזיק חבר בעל בנין עולם שט"ס הוא שהיה כתוב בר"ת כ"מ ופתרונו כל מקום והמעתיק טעה וכתב מלה אחת מפורשה כמו.

¹ לדעתי גפלה פה טעות אחרת ובמקום ולא בא"י צ"ל אלא בא"י ולא נצטרך לדחוק ולאמר שהר"ת בא"י פרושו בני ארץ ישראל שאינו מצוי כלל (ס. ר.). לא כן שמוש מלת אלא במקום, מלכד יותר אינו מצוי ועוד שאחרי מאמר בכל הגולה אין מקום כלל לומר אלא בא"י, שהרי אין א"י בכלל הגולה (המחבר).

(16) בשבועות ס"ו ע"ב רש"י ד"ה הך דמקרבא לחומה „שהיא פנימית ממוצעת בין העם לחומה" והוא פלא העם מאי בעי הכא הלא במשנה נאמר מפורש וכל ישראל אחריהן, — ונשאלתי ע"ז בימי הרפי ואמרתי תיכף כי ט"ס יש כאן שהיה כתוב בר"ת הע"ם ופתרונו העוברת מצדה, פי' התודה השניה הרחוקה מהחומה, והמעתיק שלא ידע פתרונו תקן מדעתו וכתב מלה שלמה העם.

(17) בס' כפתור ופרח דפוס ברלין דף צ"ז ע"ב כתב, וכן מסכת ערכין נמי אמרינן אמר רבא שרי ליה לאינש לאודועי נפשיה" והעיר החכם עדלמאן שם וז"ל: מלבד שאין המאמר הזה נמצא במס' ערכין ומקומו בנדורים ס"ב, אין לו ענין כאן כלל. שמדבר מארנוניות ועשורי המלך שהתלמיד חכם פטור מהם, — אבל מה שנראה לי פשר דבר בזה, כי שניאה נפלאה נפלה כאן מצד מעתיק אחד, שהיה כתוב בדברי המחבר כאן וכן מס' וערכין נמי אמר רבא שרי ליה לאינש וכו' וכונתו על המאמר שם בנדורים שרי ליה למימר צורבא מרבנן אנא לא יהיבנא אכרנא, והמעתיק חשב שהוא"ו של מלת וערכין הוא קו למלת מס' והוא ר"ת ופתרו מסכת ערכין והוסיף וכתבו מפורש.

(18) בערוך ערך מרכב כ', אמרו שמצאו חללים כלים בארץ רוחה" ורבים העתיקו הדברים האלה ונתקשו בפירושים. עד שהחכמים האחרונים מצאו מקור הדברים בפירוש ר' האי נאון לסדר טהרות וכתוב שם, אמרו שמצאו תלמוד כלים בארץ רומא". ולפני המעתיק היו כתובים המלים האלה בר"ת תל' רוי' ועשה מה שעשה כחפצו לתקן ופתר בשבוש והחליף וקלקל. — והרצ"ה חן טוב בהגותיו לס' כפתור ופרח כתב שם כי יש לו דוגמאות רבות כאלה ומסוים שם וזאת די להערה להיות נזהר בבאור מלים הנמצאים כתובות בר"ת בספרי הראשונים.

(19) במס' תענית (ה' ב') רש"י ד"ה ימיו, בבכורות ירושלמי" יש שרצו להביא ראיה מזה שהיה לפני רש"י ירושלמי קדשים ובאמת ט"ס הוא כי היה כתוב בבכ"י ופתרונו במס' בכורים והמעתיק טעה.

(20) במדרש ויקרא רבה פל"ד איתא, וחכמים אומרים אף בכסות אין מדקדקין" והוא טעות שהיה כתוב בר"ת וח"א ופתרונו וחד אמר וקאי על רב ור' יוחנן שנחלקו שם בזה, וכן הוא בירושלמי פ"ח דפאה ושעה המעתיק וכתב וחכמים אומרים (עיין באספת אמרים שם, ובאוצר הספרות שנה חמשית צד 171).

(21) ברא"ש סוף פסחים כ', וכי מברכים (על ספירת העומר) מברכין מעומד, דת"ר בקמה תחל לספור אל תקרי בקמה אלא בקימה" והועתקו הדברים האלה בב"י ובט"ז או"ח סי' תפ"ט, ובעל באר הגולה הוסיף שם. מבריייתא דבקמה תחל, ותמהו רבים כי לא נמצאה ברייתא כזו בכל הש"ס — ויפה העיר המגיה בגליון הרא"ש שם שהיה כתוב בר"ת דס"ר ופתרונו דסמכוהו רבנן, והוא עפ"י דברי הכסף משנה פ"ז מה' תמידין ומוספין הלכה כ"ג, כתב הר"י בן גיאות שזה קבלה מפי רבותינו ואסמכוהו אקרא דבקמה". והמדפיס שלא ידע לפתרו תקן מדעת עצמו והדפיס דת"ר.

(22) בעירובין ג"ד וב"ב ט' גם י' רש"י ד"ה זכה, למזל טוב" ואינו טובן המל טוב לא ע"י זכות הוא כמ"ש בטו"ק כ"ח בני חיי ומצני לאו בזכותא תליא

מילתא אלא במולא. וכתב בס' דורש לציון לר"י בריל שט"ם הוא שהיה כתוב בר"ת למ"ט, ופתרונו למעשים טובים והמעתיקים טעו וחשבו כי פתרונו למזל טוב, והדפיסו כן מפורש.

(23) בפסקי תוס' חגיגה סי' ט"ז כתוב, ובמקח קנוי לבית הלל משלם קרן והדברים האלה אין להם מובן, וכתב החכם רייפמאן בהמניד שנה כ"א צד 446 כי היה כתוב בר"ת לב"ה וחשב איזה מעתיק שפתרונה לבית הלל. וכתב כן בפירושו, ובאמת פתרונה לבעל הבית

(24) כתב ר' אליהו בחור בס' מסרת המסרת שער שבירי לוחות, דיש נוסחאות שעשו (במסרה) במקום אס"ף תמונת האתנח וס"פ כזה א | ואמרו וכל א | דכוותיה, ורבים טועים בהם וחושבים שהם ח"ת ונו"ן וקורין חן לשון חנייה ומנחה, ואינם אלא צורת האתנח וסוף פסוק.

(25) בס' החנוך מצוה צ"א כתב, ראשית בכורי אדמתך תביא וכו' ובא הפירוש שלא נאמר אלא על ז' פירות אלו חטה ושעורה גפן תאנה ורמון וזיתים ותמרים, ולפי הדומה כי בדרך זה למדו רז"ל לומר כן כי אחר שלא הזכירו פירות אחרות חוץ מאלו בשום מקום, ותמהו רבים הלא נזכרו בתורה בטנים ושקדים (בראשית מ"ג) ופרי עץ הדר שהוא אתרוג (ויקרא כ"ג), ונראה כי יש כאן טעות ושגגת המדפיסים כי היה כתוב חוץ מאלו בתורה בש"מ, וחשבו המעתיקים שהוא ר"ת בשום מקום, וכתבו כן אח"ז מפורש בלא ר"ת אבל באמת הוא ר"ת של בשליחות מרגלים (ר"י רייפמאן בהמניד שנה כ"א צד 245 בשם ר"י בריל בעל מבוא המשנה).

(26) בס' אוצרות חיים ח"ג לשו"ת מים חיים כ', בסה"ד אות פ' כתב בשם פתיא אוכמא, שהיה איש שחור וקצר וקטן כמו טפח, והוא דבר תמוה וכמו זר נחשב, ונראה שזה טעות המעתיק שהיה כתוב שחור כמו טפח ולא ידע מהענין שחרות לקטנות, ע"כ הפליג האי כמו טפח לענין בפני עצמו, והוסיף מדיליה שני חיבות אלו וקצר וקטן, והוא דבר רחוק וזר. אמנם לדעתי אין צריך להוסיף רק אות אחת, והוא שתיבת טפח צריכה להיות בוא"ו אחר הפ', והיינו טפוח, ופירושו שהיה שחור כמו טפוח, והוא כלי שחור שנקרא כן בלשון חז"ל עיין בכורות דף מ"ז שחור... שמא יצא מהם טפוח (עיין רש"י שם) ואני מוסיף כי היה כתוב טפ' מלה מוגזרת וחשב המעתיק שהשלמתה טפח, ובאמת השלמתה טפוח.

(27) שם בס' הנ"ל כתב, מרגלא בפומי דאינשי שרבינו מהרש"א היה ש"ץ בק"ק קראקא ונמשך להם זאת מספר סדר הרורות שכן כתב בסוף חלק א' וז"ל הג"מ שמואל במ' יהודה סג"ל ש"ץ בקראקא סע"ט והוא מהרש"א עכ"ל— אמנם טעות הוא בידם, ולא כן הוא, רק שם מזכיר מקודם את הגאון רבינו הב"ח שחבר ג"כ שו"ת ומביא הנאונים אשר נזכרו בהשו"ת ומציין השנים והסימנים בהשו"ת אשר נזכרו כל או"א ומסיים שם שגם המהרש"א הובא בשו"ת הב"ח וסיים וכתב ש"ץ בקראקא סע"ט והיינו שהמעשה היה בשנת ש"ץ ושהיה אז הב"ח בקראקא, והתשובה היא בסו' ע"ט, וכן הוא בתשו' הב"ח הישנות.

(82) בסה"ד מביא ס' מסעות של ר"ש הקדוש ב"ר יעמסל, והחכמים האחרונים

העתיקו ר' שמואל ב"ר דוד יעמשל, וכתבו החכמים ר"י בן יעקב באוצר הספרים, ורח"י כגנוי ישראל, כי בשגנה כנו חכמי הנוצרים והעברים את ר' שמואל זה בשם Jemschel כאלו הוא כנוי למשפחה או לעצם פרטי. כי החכמים פירשט ושטיינשניידער הוכיחו כי שם יעמשל לא היה ולא נברא, והמחבר הוא ר' שמואל ב"ר דוד הקראי, וכמו שאנו רגילים לכתוב על נפטר ז"ל או תנצב"ה וכדומה כן רגילים הקראים לכתוב יעמ"ש או יעמש"ל והוא ר"ת ינוח על משכבו שלום.

(29) החכם הארטמאן טעה ויחשוב את הר"ת בנל"כ ואע"י כס' אחד לפרט השנה, ובאמת פתרונו ידוע, ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה (עיין במאמרו של הח' ר"א שולטאן בהגרן ס' שני צד 109).

(30) הר"ת „בת"כ" אם רומז על ספר הלא פתרונו ידוע, בתורת כהנים, ובעל מעריך המערכות פתרו „בתלמוד כן" והוא ללא אמת.

(31) בכמה דוכתי בש"ס מצינו שנחלף בין רבי לרב, וזה מטעות המעתיקים שהיה כתיב בר"ת ר', ופתרו כפי שעלה בדמיונם, לדונמא שבת ל"ט א"ר יוחנן א"ר ינאי אמר רב, וצ"ל רבי כמונה שם על הנליון, כי ר' ינאי שהיה רבו של רב לפי דברי הרמב"ם בהקדמתו לס' הי"ד לא אמר בשם רבי. בערוכין י"ג „אמר ר' האי דמחדנא מחבראי דהויתיה לר' מאיר מאחוריה" יש שם מבוכה מי הוא האומר רבי או רב, והיותר נראה שהוא רבי, עיין תוס' מנחות ק"ד ד"ה מורינא.

(32) בהמניד שנה כ"א צד 271 כתב הר"ש באכער באגרת בקרת „מי הניד לכבודך שהר"ת ר"ל הכונה ר' לוי, אולי ריש לקיש.

(33) בירושלמי יבמות פ' ט"ז הלכה ה' ר' נחמן בר יעקב בשם רב נשאת על פי עדים נשאת על פי עדים וכו' והוא ט"ס וצ"ל ר' נחמן בשם ר' יעקב בשם, כמפורש שם בפ' י' ה' ז' והיה כתוב בר"ת ב"ר ופתרונה בשם ר' והמעתיק חשבה למלה אחת.

(34) שאלה זו נשאלה בהמניד ל"ז מאי מקבש"ש, והשיב בעל המניד „בתשובה כללית" סופר קדום בשנה שעברה.—ובשנה ט' צד 255 עשה הכותב סימן השאלה אחרי הר"ת קת"ב שלא ידע שפתרונו קרנו תרום בכבוד.

(35) אדות כנוי הספר „הלכות ארץ ישראל", יש מי ששער שהיה כתוב הלכות אמר יהושע, שכן הוא מתחיל הלכותיו, והסופרים לא הבינו וכתבו הלכות ארץ ישראל. (אלדר הדני הוצאת עפשטיין צד 138).

(36) בס' מהלך שבילי הדעת לר' משה קמחי, הנדפס בפוזארו רס"חובוניציא ש"ז יש מאמר בראשו כמו הקדמה לכל קורא בספרי המדקדקים, וחתום שם בנימין ב"ר יהודה בל"ב. וברפוס לובלין שפ"ב ובהנדפס אחריו בהאמבורג תקמ"ה, תקנו מדעתם וכתבו כלבי. ובארו בצדו שהוא שם משפחה, ובאמת הוא ר"ת, שהיו רגילין לכתוב אחר הזכרת השם בל"ב, פתרונו ברוך לעולם בוראינו. או בל"צ שפתרונו ברכות לראש צדיק—עיין בס' אור החיים לר' חיים בר' יוסף מיכל צד 280 וצד 614 בהערות ר"א ברלינער.

(37) בספרי הראשונים מובא ס' פסקי דינים הנקרא בשם ספר חפץ, ורבים מיחסים אותו לר' חננאל גאון, (שלשלת הקבלה, שפתי ישנים, סה"ד, שה"ג)

ובכמה מקומות בהפוסקים נראה ברור שאיננו לר' חננאל ונבוכו הרבה בזה החכמים האחרונים עד שבא החכם פירשט והראה בראיות ברורות, כי ספר חפץ הנזכר בפוסקים הראשונים תדיר, הוא חבור ברינים והלכות לר' חפץ בן יצליח, אלוף וריש כלה בימי הגאונים בבבל, והמייחסים ספר זה לר' חננאל באה להם הטעות ממ"ש הפוסקים במקומות רבים, ור"ח כתב, אור"ח פסק בס' חפץ, חשבו שמלת ר"ח פתרונה ר' חננאל, ואינה אלא ר' חפץ. עיין באוצה"ס ערך ס' חפץ.

(38) המרשים כ"י וויין טעה בבעל המחבר ס' תקון שטרות שהוא לר' יצחק הדרשן בר' מאיר החסיד ושנכתב בשנת ה' אלפים ויחסו לריב"ם בעל התוס' נכד רש"י, שהיה לערך מאה שנה קודם וריב"ם בריב"ם נתחלף לו. (עיין באוצה"ס לכ"י).

(39) בסה"ד במערכת ספרים הביא ס', פליטת בית יוסף הובא בס' כנסת הגדולה שו"ת מהגאון מהר"י קארו, — וכתב עליו בעל שה"ג, ועמו הסליחה דלהד"ם, רק הוא טעות הדפוס בכנה"ג שהוא כתב פליטת ב"י, וכונתו על ס' פליטת בית יהודה שו"ת מהר"י לורמא, והדפיסו פליטת בית יוסף, ספר שלא היה ולא נברא.

(40) בספר אור החיים לרח"ט צד 609 כתב, על ר"ש הזקן שהוא הר"ש מפליינא ומפלוויץ ומפלייארט ומפולירט ומפלאמורא ומפרילא, כי משם מקום אחד נתהוו, על ידי המדפיסים בלי משנית, כל שמות הללו בשבוש, וכמו כן החליפו ר"ת, ר"ש" לשם ר' שמעיה בהגהות מיימוני סוף פי"א מה' גרושין, ולשם ר' שמעון בסמ"ג וכן דרכם בכ"מ בשם ר"ש להחליפו ולכתוב במקומו פעם שמשון, פעם שמעיה או שמואל, עד שצריך השגחה יתרה לעמוד על האמת. וכן כתב שם בצד 606 על בעל קורא הדורות שכתב על ר' שמריה שהיה תלמיד רש"י, והוא עפ"י דברי תוס' גדה דף ס"ו, ובאמת יש שם טעות סופר שהיה כתוב בר"ת במחזור הר"ש בשם רש"י וכונתם אל המחזור ויטרי שהוא לר' שמחה כנודע. וכן הוא שם במרדכי ה' מקואות.

(4) בברם חמד השביעי צד 50 כתב הח' שד"ל, הוראת רבינו שלמה בר שמשון הנזכרת כאן היא מובאת במרדכי ה' גדה, אלא ששם נדפס רבינו שב"ט לא שב"ש, ואולי אינו אלא טעות סופר כי בכמה מקומות מצאתי במרדכי שבושים כאלה וגדולים מאלה, שהסופר או המעתיק לא הבין הנוטריקון, ופירושו פירוש שבוש כמו בכתובות פ' נערה שנתפתחה כתוב, ובאי אפשר לקמן פרק אלמנה ניוזנת מצא מורי... ובמקום ובאי אפשר צריך להיות ובאי אסף, שהיה כתוב בר"ת ובא"א, וכן שם סוף פרק אע"פ כתוב הרב רבינו משה וצריך להיות רבינו מאיר ובהגהות מרדכי למס' ב"ק כתוב אבל בתוס' שפי' לפני מורי הר"י רבינו אלפסי ג"ע וצריך להיות רבינו פרץ — כי ר"ף ברי"ף נחלף לו.

(42) בב"ר פ"א כתוב, באנכי דר' מאיר ונדחק המת"כ בפירושו, וכתב הרד"ל נראה נכון שהיה כתוב בר"ת באדר"מ, ופירושו באין בין דריש מגילה, ונשתבשו אח"כ לכתוב באנכי דר' מאיר.

(43) בכתובות ק"ב, ושחטוהו בערב ראש השנה, ויש נוסחאות בערב הפסת, —

- נ"ב היה כתוב בר"ת בער"ה ופתרונו בערב הראשון ונשתבשו המרפסים.
- (44) בגזיר ו' תוס' ד"ה נטמא, ב' והכי משמע לקמן, דקאמר נטמא ל"ל ואחר סותר הכל'—וכ' הגאון ר' בצלאל רנשבורג בהגהותיו דבריהם תמוהים דלא נמצא לקמן הכי, ואחרי העיון הבנתי דטעות נפל ברפוס דהיה כתוב והמ"ל לקמן והוא ר"ת והוא מצי למימר... והמרפס טעה שפירושו והכי משמע לקמן וחשב לתקן וכתב מפורש.
- (45) בתנחומא וישב סי' ב' בחרם שהחרימו את הכותים כתיב, ואל יהא להם חלק בתחית המתים, שנאמר (נחמיה ד') לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו, וכתוב (שם ב') ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים— והנה הראיה מהכתובים תמוהה מאד, מה ענין זה לתחית המתים, וכתב המפרש בעל נחלת בנימין, וז"ל ונ"ל שהיה כתוב ואל יהא להם חלק בתה"מ, והוא ר"ת בתקון המקדש, והמעתיקים שלא הורגלו בר"ת זה, חשבו שפתרונו בתחית המתים שהוא רגיל יותר בדרז"ל וכתבו כן בפירושו.
- (46) בילדותי שמעתי על דבר מאמר נפלא, שהיו שואלין אותו לחדר את התלמידים, וזה נוסחו, "אין מניחין תפילין אלא בשבת" ונלאו חכמי לב למצא פתרונו, ויבא חכם אחד ויגלה הסוד, כי מלת בשבת היא ר"ת במקום שער (לתש"ר) במקום תפוח (לתש"י).
- (47) בקונטרס מאסף נדחים הנספח להשחר שנה עשירית צד 17 בהערה כ'. הרשי"ר לא ידע לכוון את הר"ת נו"י, והוא נעים זמירות ישראל, ר"ל דוד המלך.
- (48) מסופר על גבאי בחברה קדישא, שבחפצו לעשות תקונים בעניני הקבורה כתב פתקא להקברנים, מהיום והלאה במתים הבע"ל יעשו כך וכך" לא ידע כי ר"ת הבע"ל פתרונו הבאים עלינו לטובה, ויהי לשחוק וליצני המקום כנוהו גבאי הבע"ל.
- (49) מפורסמה בהמון הלצה מגדול אחד, שנתבע לדין, ואחר שיצא פס"ד מאת הדיינים לחיובו, עמר ויאמר להד"מ, והתפלאו השומעים, שזו היא טענה רגילה בפי איש הכופר בתביעת בעל דינו, לאמר לא היו דברים מעולם, ומה שייכה טענה זו להדיינים ולאחר פס"ד—ויען החכם ויאמר אני כונתי במלת להד"מ לאמר: למדו היטב דרשו משפט, כי טעיתם בדין.
- (50) הרה"ח ד"ר י"ל קאנטאר במכ"ע דאם יורישע פאלק ש"א נ" 3, במאמרו האפוטרופסים על ספרי העברים" מספר, שהמומר בראפמאן הנודע בשנאתו ליהודים, בשבתו בשנות הששים בוויילנא, הוציא דבה במלשינות נהעבה לפני שר-הגליל פאטאפאוו, על מכ"ע הכרמל לרש"י פין כי נדפס בו מאמר להצית את היהודים על הנוצרים ואמונתם,—הג"ג צוה לעשות בקרת נמרצה, ועל ה' יונה גערשטיין העברי המלומד בלשכתו פקד כי יעתיק בערו את המאמר,—גערשטיין שטיין שמתכונתו היה דייקן ונקרן, העתיק את המאמר בזהירות יתרה וימסרה להג"ג. הוא קראהו ויחפץ למצא את המלים המסוכנים שבו ולא מצא ויאמר כמתפלא, לא ידעתי מה עול מצא בהמאמר, הלא אין בו דבר רע, ויבהילו להביא את בראפמאן שיברר שטנתו. ויתבונן על ההעתקה, ויאמר העיקר חסר, כי את שם המאמר לא העתיקו, הוא נקוב בשם, הרסו הרע"י ופירושו: השתדלו להשמיד ולהרוס את הרע, וזה הלא ידוע, כי כאשר יאמרו היהודים

הרע" סתם כונתם על הנוצרים ודתם. כשמוע זאת גערשטיין קפץ ממקומו כאילו נשכו נחש, ויצעק הלא המלים האלה. הרסו הרע" אינם שם המאמר רק פרטי השנים המציינים את הזמנים שבהם ידבר, היינו מן ה' אלפים רס"ו 1506 עד ה' אלפים ר"ע 1510.

כהנה וכהנה מבוכות ושגיאות ימצא המעיין למכביר בעלעלו בספרים וודע ויבין כמה חשובה היא ידיעת הר"ת להבנת העניי

סימני הנוטריקון והמלות המוגזרות.

ממעל להנוטריקון יבואו שני קוים ועל פיהם נרע כי המלה ההיא ר"ת היא, — למשל אם לפנינו שתי אלה האותיות בי בלי קוים אזי היא מלה שלמה, משא"כ אם עליהן קוים כזה: ב"י, אז לא מלה אחת שלמה לפנינו כי אם שתי מלים בר"ת, שפתרונם לפי ענינם: בית יוסף, בל יראה, בן יוסו וכדומה. — יותר משני קוים לא יבואו בר"ת לעולם אף אם הר"ת הוא בן כמה אותיות וכל אות תרמוזו לתיבה למשל הר"ת תושלב"ע שמכיל שש מלות: תם ונשלם שבח לאל בורא עולם, אין עליו כי אם שני קוים. מקום הקוים היה צריך להיות בין האותיות במקום ההפרדה. למשל הר"ת, אה"ר אם פתרונו אהבה רבה, ראויים הקוים לבוא אחר הה' אה"ר, ששם מתפרד הנוטריקון, ואם פתרונו, את הרבים, אדם הראשון, אב הרחמים, היו צריכים הקוים להיות לפני הה' אה"ר ובאופן כזה היה נקל יותר בהבנת ר"ת לבוא אל פשרם, אבל לא נהגו החכמים לדקדק בזה מפני קישי הוזהרות בקטנות כאלה ולרוב מציגים הקוים לפני האות האחרונה אף אם אין שם הפרדה, — הבעה"ת, חומ"צ וכדומה. — ובמלה מוגזרת שחסר רק סוף המלה כנ"ל, לא יבואו שני קוים מלמעלה, רק קו אחד עקום בסוף כזה: שית"ש = שיתבאר; שלמו"ש = שלמות, וכהנה. כן הוא לפי מנהגנו עתה. וגם בזמנים הסמוכים לנו. אבל בימי קדם נוהגים להציג נקודות על כל אות ואות מהנוטריקון; — וזה לשון ר' אליהו בחור, קודם כל אתן לך כלל וסימן להכיר המלה שהיא נדרשת בראשי תיבות מן המלה שהיא בלתי שלמה וחסר חלק האחרון ממנה, וזה כאשר ב' או ג' או ד' אותיות יחד, ועל כל אחת נקודה למעלה ודאי שהיא נדרשת לראשי תיבות, וכשאינן רק נקודה אחת על האות, ודאי היא מלה בלתי שלמה וחסר אות אחת או יותר בסוף התיבה. (מסרת המסרה שער שברי לוחות).

הסימנים עשויים להשתנות.

יש מלים שנראים כנוטריקון ואינם נוטריקון, לפעמים על ידי שגגת הכותב בחפזו שעל מלות מוגזרות במקום קו עקום כנ"ל יציג ציוני ר"ת, לדוגמא יראה הרואה בהצופה להמגיד שכ"א נומר 14, שנתקשו שם באור מלות כ"ב ג"ד קד"ש. ונודע שאינן נוטריקון רק מלות בלתי נשלמות: כבוד גדולת קדושת. ויש שאף במלות שלמות יבואו קוים ממעל לסבות שונות כאשר אבאר: א) כשמעתיקים

מלים מכתבי הקדש, ועפ"י הדין אסור לכתוב מלים אחרים מועתקים כאלה בלי שרטוט. ישנם חרדים וותיקין שמנקדים המלים ממעל או מעמידים קוים ואלה עולים להם במקום שרטיט. (עיי' בתשובות הגאונים עם הגהות איי הים סי' ל"ט בשם ר' האי, ובתשב"ץ ח"א סי' ב' בשם ר' מיימון אביו של הרמב"ם והר"י מינאש שהנקוד כשרטוט.) (ב) אם משתמשים במלים מכה"ק או מדחז"ל להודאה אחרת ממה שיוזו המלים במקומם, או באים קוים על המלים להעיר את הקורא שישים לבו, כי פה יש כונה שניה, וסגנון כזה היה אהוב וחביב למחברים וסופרים בדורות שלפנינו והעיקר לחכמי הספרדים, והיו מרבים להשתמש בהם, והיו המלים מלאים ציורים וקוים, למשל בהמאמר: „אשור זו סליקא“ שבמקומו (ביומא י' וכתובות י') הוראתו היא פשיטה, שעיר אשור הנזכרה בבראשית, היא הנקראה בימיהם סליקא, היו אוהבים המחברים והמסכימים להשתמש, כשהיו רוצים לומר, שהם מסיימים בשבת, כלומר שסלוק דבריהם הוא והיו כותבים אשור"ר זה סליק"א בקוים מלמעלה; כשנקרה להם להסכים על ספר ששם מחברו ר' צבי, היו משתמשים במליצת „ושבחוהו רבנן לדצב"י“ לקוח מלשון התלמוד (גיטין נ"ו), ששם הנ' לדציבי ופירושו לבעל העצים; כשהיו חפצים לכתוב בעניני שדוכים וכדומה שאם אך עצם הענין יהיה מרוצה ומקובל, לא תהיה מניעה מצד הכסף, היו משתמשים במליצה כזו „מתן דמי"ם כנגד היסוד אינו מעכב“, והיו מכוונים במלת דמים לכסף, ויסוד להעצם והעיקר וכהנה מליצות רבות ושונות ימצא המעיין למכביר בספרותנו הישנה. (ג) כשמביאים בתוך הדברים מלות לועזיות או שמות עצם פרטים של ערים ואנשים, רגילים גם כן לפעמים להציג עליהם קוים מלמעלה, להורות שהמלים האלה אינן מהמשך הענין. (ד) כן המלות בלע"ז ודו"ק הם תמיד בקוים מלמעלה, הראשונה מפני שגם היא נחשבת כלועזית, והשניה לעורר המעיין שיעמיק מחשבתו היטב בהענין. (ה) שמות האותיות כשבאים מוזכרים בתוך מאמר לאיזה ענין, למשל אל"ף ב"ת וכן כולן תבאנה מנקודות להורות שאינן מלות בפני עצמן.

כמות השמוש בנוטריקון וזכרון דברי המתמרמרים עליהם.

הנוטריקון מעומן יפה כשיש בהן צורך ותועלת, אבל רבויין קשה, כי מכתב, שטר או ספר שהוא מלא ר"ת וציונים מכלכל הרעיון ופוגם הרגש, וכמו שבדבור הפשוט לא יאות לדבר בחדות ורמזים, כן לא יאות לבר דעת לכתוב נוטריקון רבים, שבזה הוא מכביר על הקוראים והמעיינים. ובעל ס' הברית כתב בהקדמתו „אף נזהרתי שלא לכתוב בספרי ראשי תיבות בדרך רוב הספרים, אבל כלם תמלאמו נפשי, אין מלה בלשוני בראשי תיבות אפילו אלו אשר הם גלוי וידוע לכל, שלמים הם אתנו, ואם ימצאו בו איזה ר"ת מעט מועיר יהיו, ואשר כבר נכח פניך היה מפורש אשר ראו עיניך אותם כמה פעמים באר היטב, ותשלם כל התיבה כדי שלא תתמהמה בקראך בו... ונזהרתי אפילו לחסר אות האחרון בתיבה ולנשות עליה קו... כנהוג ברוב הספרים... לא יעשה כן בספר הזה אבל כל התיבות

בו תמימות תהינה למען ידע ויבין כל איש. — הח' רי"ל לעווינזאהן כ' בהמגיד שי"ג צד 179: בבקורת אחד הספרים אומר שכשביל רוב הר"ת שבאו בו קשה הקריאה בו. הח' ר"ש באבר במכתבו בס' חלקת מחוקק מחברת ד' כתב „בעברי על הנוסחאות החקוקות על המצבות ראיתי כי לא טוב עשו החוצני אבן אשר רשמו הנוסחאות בר"ת אף כי רי"ט. ערך לוח מהר"ת אבל קשה הדבר לחפש כל מלה הכתובה בר"ת בהלוח שלו. „

איכות השמוש בנוטריקון.

המשתמש בנוטריקון צריך תמיד לשים נגד עיניו את הקורא הבינוני, לא חכם ביותר ולא הדיוט ביותר, ולא יכתוב רק ר"ת כאלה, שהם מצויים ורגילים כמו א"נ, י"ל, בעז"ה, אעפ"י וכאלה, ולא יחדש ר"ת מדעתו, כי על הראשונים אנו מצטערים, ואם ההכרח יביאהו לזה יראה שמלות הר"ת יהיו מוזכרים מקודם בתוך דבריו פעמים אחדות. ובמקום שיש פתרונים שונים יקח להנוטריקון די אותיות מכל מלה כפי הצריך להבנה ולא יסתפק באותיות השמוש בלבד. ולא יסמוך יתר מדי על הקורא המבין. ולא על עצמו שהוא מבין ויודע, כי הוא שקוע ומתעסק בהענין, והוא בו מבפנים, והקורא הוא מבחוץ, מעיין לרוב ברהיטא, ור"ת סתום הוא לפעמים מעין חתום לפניו, ויזהר. ביחוד לכתוב את הנוטריקון באותה תמונה שהוא רגיל לבא בה.

הוראות להבנת פתרון נוטריקון.

באשר הנוטריקון מתרבים מעת לעת, כל מחבר מוסיף ר"ת חדשים, ועם הזמן יולדו ענינים חדשים ושמות חדשים למשל האגודות שנותספו ומתוספים והולכים מיום ליום, ס"ד ס"ס ס"ר פ"ס. פפ"ס פ"ץ ק"ד ועוד ועוד, וכן בכל מקצוע ומקצוע מעניני הספרות, ומה גם שרובם של הר"ת יש להם כמה וכמה פתרונים שונים, ואף ספר מלים היותר שלם לא יוכל להכילם כולם. לכן אציגה נא בזה דרכים וכללים אחרים, שעל פיהם יקל להבין פתרון ר"ת ונוטריקון.

(א) צריך להתבונן על המשך הענין, שהוא המפתח היותר מוכשר לפתוח סגור הר"ת.

(ב) צריך להתבונן אל מלת הנוטריקון אולי היא מספר, או פרט השנה, או שם ספר, או מלה מעתקה ממקומה להוראה שניה או מלה לועזית. למשל ל"ט מלאכות, הנה האותיות ל"ט, אינם ראשי תיבות רק מספר 39; קצירת האומ"ר, נעתקה ממקומה קצירת העומר בשנוי להוראת קצור במאמר; אפינדר"ר ברש"י (בכורות ל"ג, כ') שבדפוסים הישנים היו קו אחר היו"ד וטעו רבים שהן שתי מלות „אפילו נדור“ והוקשה להם הלא בכור קדוש מרחם, ובאמת היא מלה צרפתית ישנה לשם מחלה.

(ג) צריך לזכור ולדעת שלא כל הנוטריקון הם מתאימים, כי יש נוטריקון רבים

שרועים כנ"ל, ואם יעמול המעיין למצא מלה לכל אות ואות, אך לשוא יעמול, כי לפעמים בכמה אותיות אין כי אם שתי מלות, למשל: ברה"ב=בדק הבית, ד' אותיות ושתי מלות.

(ד) צריך להתבונן כי ישנן אותיות נוספות להנוטריקון לשמוש, וצריך להשמיטן כשפותרים אותם או כשמעיינים בספר המלים, למשל, ונ"ל לא תדרשנו בערך אות ו', כי הו' היא רק לשמוש, רק באות נ' נ"ל=נראה לי, וכן אותיות א, ב, ה, ה, ו, כ, ל, מ, ש. בראש המלה הם לפעמים לשמוש ואינן שייכות לעצם הנוטריקון, — למשל אק"ש=אקרית שמע עצם הר"ת הוא ק"ש שפתרונו הוא קרית שמע, והא' בלשון התלמוד היא להוראת על, וכמו כן תוכל לומר בקרית שמע, דקרית שמע, וקרית שמע. בקרית שמע, לקרית שמע, מקרית שמע, שקרית שמע, ולפעמים יש שתי אותיות בראש הנוטריקון לשמוש, למשל „וביו"כ" הר"ת הוא יו"כ=יום כפורים והו' והב' הן לשמוש.

(ה) ישנן אותיות נספחות לנוטריקון, שיש להן תמיד הוראה מיוחדת, ואינן שייכות דוקא אל זה הנוטריקון, ולפעמים יבא בלעדיהן, למשל בהזכרת ספרים צריך לפעמים להשמיט את אות ס' שהוראתה ספר, אות ב' שהוראתה בעל, אותיות בעה"מ שהוראתן בעל המחבר, וכדומה. עוד זאת הספרים מתחלקים פעם לאותיות, פעם לבתים, (תשו' רד"ך). לנבעולים (אגודת אוב על מנלות). לדינים, לדפים, לדרכים, (פרשת דרכים, אפיקי יהודה, דרכי יוסף), להלכות, לחלקים, לכללים, לכרכים, למאמרים, (כוזרי עקרים), למעינות (מעני הישועה) למהדורות (נוכ"י, שו"מ) לנהרות (חסד לאברהם) לנופים (פע"ת) לנתיבים (ר' ירוחם). לסדרים, לסימנים, לסעיפים, לספרים, לסעיפים קטנים. לענפים, לערכים, לפרקים, לפסקאות, לקלחים, לשבילים, לשערים, לתמרים, והכותב בהשתמשו בדברי איזה ספר, וחפץ להראות מקומם בדיוק, מציין מספר החלק של זה הספר, למשל, פר"ד דה"מ, פתרונו ספר פרשת דרכים דרך המלך; טי"י פ"ו מה' ת"ת ה"א—מיימוני פרק ששי מהלכות תלמוד תורה הלכה אחת; ע"ע בשר א'—ערוך ערך בשר הראשון; א"ו ר"י נט"ז—אדם והוה רבינו ירוחם נתיב ט"ו; ספ"א—ספרי, פסקא אחת עשרה—ובכן צריך המעיין לשים תמיד אל לבו כשנמצא ר"ת אצל הזכרת ספר, אולי אות היא שם החלק, פ', פסקא, פרק, פרשה, ש' שביל, שער, ג' נוף, נה, ואחריה אותיות המספר.

(ו) בהזכרת שם אדם נכבד, רגילים להזכיר דברים טובים, בחי לברכה, ובנפטר לכבוד, ולהפך באדם רשע לגנאי וקללה, והמה באים לרוב בנוטריקון מרמזים על איזה מלים מכה"ק, למשל: זצ"ל—זכר צדיק לברכה, יבס"י—ישא ברכה מאת י"י; ש"ט—שחיק טמא; שר"י—שם רשעים ירקב, וכדומה, ולכן כשבא נוטריקון ממין אלה, והוא סתום בהשקפה ראשונה, יעביר המעיין ברעיוניו את פסוקי כ"ק המדברים בברכות או קללות, בגנות אנשים או בשבחם, ויהכין כי בנקל יעמוד על הכונה.

(ז) יש אשר הכותב הוסיף אות על נוטריקון רגיל, וכיון להקל ההבנה, ובאמת הכביר, כי אין הנוטריקון ההוא מצוי בתמונה כזו, למשל הנוטריקון בא"ד=באותו דבור; בד"ה=בדבור המתחיל, לכל ידועים, ואם יכתוב אחר באד"ב

או בדבה"מ, לא הכל יבינוהו תיכף, ולהפך יש אשר הכותב יגרע טמדת נוטריקון הרגילה. למשל: פדה"ב=פדיון הבן; פסה"מ=פסולי המוקדשין, לכל ידועים, ואם יקצר איש ויכתוב רק פ"ה תכבד ההבנה ועל המעיין לשום לב לאלה ולדעת, כי בכגון דא גורעין ומוסיפין ודורשין.

על הסימנים.

התכונה האחת המיוחדת בתכונות הרפוינות של הנפש, היא השכחה. לא נדבר משכחות כלליות כמו האיש אשר לפני זמן לא כביר היה מצויין בין גדולי חכמי דורו, וחיש נתהדיט במדרגה כזו אשר במקום, החדש הזה לכם" הוא קורא, החדש היה לכם" (שבת קמ"ז) — או האיש אשר זה עתה התפלפל והתוכח עם חכם גדול בעניני דת ודין, ופתאום נשתכח ממנו תלמודו (ב"ב ט'), או איש אשר עלה הכמתה לדרוש בפני קהל עם, והנה יצא מלבו כל תכן הדרוש והדבר אין בו והוא נאלץ לרדת (בחרפה¹) אלה הם מקרים בודדים אשר אין חויונם נפרץ—אמנם שכחות חלקיות ופרטיות, שהן מצוייות ורגילות, ובהן נכשלים בני האדם, בכל עת ובכל שעה. למשל, נחויץ לאיש לעשות דבר בשעה מיועדת, ותבא השכחה ותסיה דעתו, ויעבור הזמן ובטל הדבר. ולפעמים נזק רב; ישמע שמועה וישכח שם האומר, ידע מאמר שקרא ולמד ולא יזכור מקומו, והשומעים לא יאמינו לו, והוא לא יוכל להראות ולהוכיח צדקו והיה לבוז; מאמרים קשים וסתומים שכבר נתחבט בהם ואחרי עיון והעמקה רבה עלתה בידו להבין פשרם, וברבות הימים הכל נשכח, והדברים סתומים וחתומים לפניו כבראשונה, והוא מלאה זכרונו להשיב אבדתו אך לשוא, כי עתיקא קשיא מחדתא, וצער אברן דברים כאלה הלא יגדל אלף מונים מאבדת דברי חפץ וקניני התבל, וכבר בימי קדם הרגישו החכמים הרעות וההפסדים היוצאים מהשכחה וישימו אל לבם להלחם נגדה בתחבולות שונות² אלה מזה בסגולות ולחשים, השבעות ותפלות נגד פורה שר של שכחה, אמירת פסוקים ידועים לבל ישכח אדם שמו לאחר מותו, אמירת הדרן אחר כל סיום (בסוף כל מס' כתוב: ויועיל לשכחה), לאכול צפורת כרמים (שבת צ') וכהנה. ואלה בשמירות וזהירות מהדברים הנירמים לה (הוריות י"ב) חמשה דברים משכחים את הלמוד, האוכל ממה שעכבר אוכל וממה שאוכל חתול, והאוכל לב של בהמה, והרגיל בזיתים, והשותה מים של שוריי רחיצה, והרוחץ רגליו זו על גבי זו. ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו, ואלה מזה בתרופות וסגולות לחזק ולהיטיב כח הזכרון: (שם), חמשה דברים משיבין את הלמוד, פת פחמין וכ"ש פחמין עצמם, והאוכל ביצה סגולגלת בלא מלח, והרגיל בשמן זית, והרגיל ביון ובשמים, והשותה מים של שוריי עיסה, ויש אומרים

¹ מעשה שקרה בדור שלפנינו ועיין רונמא לזה ירושלמי יבמות פרק י"ב ובבראשית

רבה פ' פ"א.

² במספר, ברכת אברהם" (ליוכלו של ר"א ברלינר) נמצא מאמר גדול מהח' גאלדציהקר

ע"ד הסגולות לזכרון ותרופות נגד השכחה, והאמונות השוררות בזה אצל הערביים ועו" עמים שונים.

אף הטיבל אצבעו במלח ואוכל. — וידוע ומפורסם הבלזור או הבלדור, שעליו יאמר שהאוכל ממנו במדה נאותה ומתאימה למונו, אין השכחה שולטת בו, ומרוב האמונה בו נולד המאמר השגור בפי כל, חזור חזור ואל תצטרך לבלזור שמרוב פרסומו טעו רבים ויחסו אותו למאמר חז"ל, ובספרי הסגולות והרפואות, נמצאות תרופות כאלה למכביר. וכמה וכמה בחפצם להנצל מהשכחה עשו נסיונות בעצמם בתרופות ממין אלה, ויסופר כי רבים יצאו מדעתם. והנה אין רוח חכמים נוחה מהשבעות והלחשים¹) ורבים מפקפקים בתועלת הסגולות, והכל מתנגדים לתרופות שלא על פי מומחה שאפשר לבא ע"י לידי סכנה²) בכך לבני אדם פשוטים כמונו, שאין לנו עסק בנסתרות ובמופלא ממנו כל נדרוש אין כל תועלת מוצאת מכל אלו הרברים, אנחנו במה שהורשינו נתבונן נפן ונביט אל אלה דברי חכמינו המובנים ומושגים לנו, אשר אזנו וחקרו לתועלת הזכרון, והמה נהלקים לשני מינים: טבעיים ומלאכותיים, הטבעיים המה:

א) הלמוד בקול אמרו (ערובין נ"ד) ברוריה אשכחתיה לההוא תלמידא דהוה קא

¹) הגאון יעב"ץ בסדרו השבעות אין אנו נוהגים לומר כלל, שומר נפשו ירחק מהם. — והריא"ם בלב האריה שער א' פרק ה' כ' אל יקח לבך להתפתות לבקש סגולה אשר ייטיב לך זכירתך ע"י פסוקים קמיעות השבעות ולחשים לפתיחות הלב, והמה פתיות, כי הלא ידעת מה המה אלה אסורים לנו להשתמש בהם, והלל אומר וראשתמש בתנא חלף. כי לזה לא יצליחו עושיהם בשום דבר, וכל אחד מציץ ונפגע ומשתטה, והגמיון הוכיח על פניו, ואל תאמר מצוה קא עכידנא ולש"ש כונתי להגות כתורת אל ותתכמני מצותיה לכתבה על לוח לבי, כי מצוה הבאה בעבירה רבה היא זו, ומי שמך לאיש לצוות על מלאכי רום משרתי עליון בדרכיך יזכירוך ליסודיך הלא אם תיטיב, שאת בז אתה ליטהר, בהשתדלותך ויסייעוך וה' יתן חכמה ולטובה תזכר כאשר תקיים בטח בה' ועשה טוב ולחסד ה' תצדק המעשה מצדך, ואם לא זכית לא איש זרוע אתה לצוות ולפקוד על צבא המרום במרום לשנות מבעד או כי ישרתוך רפאל וגבריאל... תמים תהיה עם ה' אלהיך זה כלל גדול בתורה. ואם דרך תפלה תרצה לומר איזה פסוק או מזמור, או איזה דברים שכתבו חז"ל כאשר יהיה לבבך לאלהיך ותכונן ככל זה לרחמים ותחנונים לפני המקום ומלא חסרונך וטוב תעשה.²)

²) ז"ל הריא"ם שם פ"ז, כה דברי הרופא שהרפואה תחלק לשמירת הבריאות ולרפואת החולי, ואני רגיל לומר לרופאים כי כל מצותיהם לא תעשה, בלב שלם אני שומע ומקיים כי אם לא יועילו לא יזיקו. האמנם במצותיהם שיש בהן קום עשה בכל כחי אבקש לגום מלעשותן. כי לדעתי שגגותיהן רבים על תועלתן בחכמה, הנה א"כ גם בדבר הזכרון טוב בעיני מאוד אם מכל אשר יאמרו אליך הרופאים היותו מויק לזכרון תשמע. ויותר ממה שאמרו רז"ל ממאכל גם מוליד טמטום בשכל, מיון ושכר ושכרות מקצה תעצבון שתוק וקלות ראש וכל דומה לזה מהזהירות, הוי זריו וגשכר, אכן לקחת המרקחות הג"ל באכילה או לעשות משיחות לא ירד בני עמהם לעולם, אליכם אישים אקרא אהבי בריאותכם וטובתכם לא תעשו זאת כי תכניסו בסכנה גדולה חלק הטוב והמבחר שבכם, ורבים ראינו ומתם אני מכיר היום הוה אשר בשביל הרבות משיחות ואכילה מיני בלדור יצאו מדעתם ונשתמו או גחלו ופתו בקוצר ימים ונשכח זכרם וכל טובם, וזה כי א"א על הרוב לכון המשיחה או המרקחת כפי מוג מוח האיש ההוא בחום וקור ולחות ויובש ואם יקרה שייבש את מוחו ביותר, או ירבה לו לחות תטרף דעתו או יחליאהו כי לא כל הדעות שוות.

גרים בלחישה בטשה ביה ואמרה ליה, לא כתיב ערוכה בכל ושמורה, אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך—משתמרת ואם לאו—אינה משתמרת. תנא תלמיד אחד היה לו לר' אליעזר שהיה שונה בלחש לאחר ג' שנים שכח תלמודו. א"ל שמואל לר' יהודה שינגא פתח פומך תני, כי היכי דתתקיים בידך שנאמר כי חיים הם למוצאייהם אל תקרי למוצאייהם אלא למוציאייהם בפה.

ולשון הרמב"ם, וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו תלמודו מתקיים בידו. אבל הקורא בלחש במהרה הוא שוכח" (פ"ג מה' ת"ת הי"ב). — וכתב האפודי. כשיהיה העסק בתורה בזה האופן, יתעורר החום הטבעי ויתחזקו הכחות כלם עמו... וישאר מפני זה הידוע ממנה בכח הזוכר, וכבר כתבו קצת אנשים שלואת הסבה יתנועעו לומדי תורה והעוסקים בה, וכן כ' המהרש"א, שהדבור בקול רם מביא הרגשה ותנועה לכל האיברים ובעל יפה מראה פ"ה דברכות ה"א מתנח ביה סימנא, כי מדי דברי בו זכור אזכרנו" כי מצד הרגל הדבור בדבר וסדרו בפה יזכר תמיד. (ע"ש עוד ג' דברים מועילים לזכרון) והוסף עוד האפודי. שיהיה הלמוד בשיר ונגון כי הנועם והערבות והארכת הזמן בשביל התנועות הקוליות והמנוחות וההעמדות יטבו כח הזוכר.

(ב) היגיעה בלמודים. אמרו חכמים (ברכות ס"ג שבת פ"ג) אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה. ואמרו עוד (ירושלמי ברכות דיש פ"ה) ברית כרותה שכל היגע בתורתו בבית המדרש לא במהרה הוא משכח. ואמרו עוד אף חכמתי עמדה לי חכמה שלמדתי באף היא שעמדה לי, (רמב"ם שם), וכתב האפודי "יכון האדם ככל מה שיקרא וישנה לידיעת הפירושים והמכוון במאמרים. כי בזולת זה לא ישאר בכח הזוכר, ומה שיודע על פה מזולת הבנת המכוון בו הוא מהיר ההסרה מהזוכר ואולי שזאת היא כונת חז"ל באמרם (ברכות כ"ח) מנעו בניכם מן ההגיון לפי שהבנים ברוב לא יכוונו להבנה מה שיקראו, כי ההגיון הוא שם משותף יאמר. על מה שיקראו בלא כונה כמו המצפצפים והמהגים".

(ג) השנון והחזרה. מפורסם המאמר הנזכר למעלה: חוזר חוזר ואל תצטרך לבלזור" אמרו רז"ל (ברכות כ"ח וש"ג) תנא מיניה ארבעין זמנין ודמי ליה כמאן דמנחא ליה בכיסתיה. ואמרו עוד (חגיגה ט') אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד. ובסנהדרין צ"ט איתא ר' יהושע בן קרחה אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר, ר' יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה. דומה לאשה שיוולדת וקוברת ובברכות ל"ח ר' חייא בר אבא כל תלתין יומין מהדר תלמודיה.

(ד) הסדר בלמוד. אמרו (תענית ז') אם ראית תלמיד שתלמודו קשה עליו כברזל. (ר"ל שמעלה חלודה כן שמועותיו עמומות ומנומגמות), בשביל משנתו שאינה סדורה עליו שנאמר והוא לא פנים קלקל, מאי תקנתיה ירבה בישיבה שנאמר וחלים יגבר ויתרון הכשר חכמה (ר"ל רבוי הלמוד וגודל השקידה והיגיעה מתקנים מעט את רוע הסדר) כ"ש אם משנתו סדורה לו מעיקרא, כי הא דריש לקיש הוה מסדר מתניתיה ארבעין זמנין ר' אדא בר אהבה מסדר מתניתיה עשרין וארבע זמנין. והסדר כולל ההדרגה בלמודים לפי העתים והכשרונות, כמשחז"ל (אבות פ"ה) בן חמש וכו' וכמו שהאר"י בזה בעל ווי העמודים וכמו

שאמרו ליגרם איניש והדר לסבר (שבת ס"ג) וישליש למודו (כמ"ש בקדושין ל') וילמוד כל דבר בעתו (כמ"ש „הלכות חג בהג") וכדומה ועניני למודיו יערבם ברעיוניו במחלקות, כל דבר למינו וכל ענין לדומה לו, ע"ד שסדרו רז"ל ספריהם ולא ידלג מענין לענין, כמ"ש כי קאי רבי כהאי מסכתא לא תשיליה במסכתא אחריתא (שבת ג').

(ה) מבחר הספרים וקביעותם. יהיו ספרי הלמוד יפים ונאים בכתב ודפים וקלף ונייר טובים באותיות מרובעות, גדולות ובהירות מהודרים בכריכות לפי שזה עם שיוסיף באהבת העיון וההפץ בו, הנה הוא ממה שיטיב הזכרון גם כן לפי שהבטה והעיון בדברים יפים ממה שירחיב הגפש ויזרו אותה ויחזק כחותיה והכתיבה הבהירה ישאר רשימה בחוש המשותף והרמיון יותר מהכתיבה הדקה. (מדברי האפודי). והוסיף לאמר כי קבל מרביתו כי הכתב האשורי טוב יותר לזכרון ושהוא נסה זאת בעצמו ויחס הסבה ליפים ובהירותם והשל"ה במס' שבועות כתב בשם עבודת הקדש „שיעיין תמיד בספרים יפי הכתיבה ויפי הכריכה". ויהיו הספרים מיוחדים שילמוד תמיד באותו הדפוס ואותה התכנית שהורגל בו, וכ' האפודי „הצורות הדמיונות אשר מהם ילקחו המושכלות יתבלבלו ויוסר רשמם בהעתק מספר אל ספר ויחלש מפני זה הכח הזוכר". וז"ל הרב ר' יש"ר מקאנדיאה בס' אלים „בענין הלמוד הזהירני מורי לבחור בספרים יפים בכתבם ולא יחליפם לעולם שהתמדת הקריאה בס' השמוד הדפים והשורות עד שימצא המבוקש במשמוש היר".

(ו) הסגנון הטוב לשון האפודי שיהיה העיון בספרים חברו אותם חכמים המפורסמים בשלמות המאמרים. אשר דבריהם רבי הכללות עם הקצור לפי שברוב מאמרים כאלה הם עמיקי המליצה ויצטרך בהם לעומק החקירה והעיון ויהיו מפני זה ג"כ יותר נשמרים בלבבות... וחבורי בעלי דברים הם כאילן רב העלים ומעט הפרי והעיון בספרים כאלה מטריד המחשבה ומבלבל השכל ומחליש כח הזוכר.

(ז) הלמוד ברבים. הנער, בלמוד מפני רב נכבד בחברת חברים טובים והאיש בלמודו לזולתו, באופן שירבה המשא והמתן ביניהם וישאלו זה לזה ויענו ויקשו וישיבו, וזה יגרום להשנות המאמרים והוצאת השכל מכח אל הפעל והתעוררות החושים הטבעי ויכנסו הענינים בגפש ויחזק רשומם ותתחזק מפני זה השמירה בלבבות (מדברי האפודי). וסמך זה אל מאהו"ל (תענית ז') הרבה למדתי מרבתי ומחברי יותר מהם ומתלמידי יותר מכולם.

(ח) הלמוד במקום קבוע ושקט. ירושלמי ברכות (פ"ה ה"ה) א"ר יוחנן ברית כרוהה היא היגע בלמודו בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח (ששם הוא לומד בדעת צלולה, ואין לו היסח הדעת ולעג המלעיגים ומרדות בני ביתו), א"ר יוחנן ענתנייתא ברית כרוהה היא היגע בלמודו בצנעא לא במהרה הוא משכח. וכן כבבלי (פסחים קי"ב) „אל תשב בגובהה של עיר ותשנה" ופירש"י ורשב"ם „טקום שבני העיר עוברין ושבין ויבטלוך ויפסיקוך ממשתך" ובסוכה (מ"ט) ומו"ק (ט"ז) „דברי תורה בסתר" וכן השל"ה במאמר הנז"ל סיים „ויהיה מקום העיון יפה הבנין".

(ט) מנוחת הגפש ונקיון הגוף בשעת הלמוד. אמרו חז"ל (ערוכין ס"ה) הלכתא בעיא צילותא כיומא דאסתנא, אמר אב"י אי אמרה לי אם קריב כותחא לא תנאי,

אמר רבא אי קרצתן כינה לא תנאי, מר בריה דרבינא עבדה ליה אימיה ו' מני לוי יומי, — ובירושלמי (סוף פ"ח דתרומות) ר' יוחנן סליק לבית ועדא והוה ר"ש בן לקיש שאיל ליה והוא לא מגיב, א"ל מהוא הכין א"ל כל האיברים תליון בלב והלב תלוי בכים ובשקלים (פ"ח) א"ל ר' זריקן בגין דשאיל לך את בעיט ביה, א"ל בגין דלא הוות דעתי בי משום דאית לי חיטין למיזבן, וכ' האפורי, "שיהיה הלמוד בשוכה ונחת וישוב הדעת ומתינות ולא יהיה כאדם נמהר כי זה היותר מויק לזכרון".

(י) שיוקור הלמוד, בנדרים (ל"ח) א"ר יוחנן בתחלה היה משה למד תורה ומשכחה עד שניתנה לו במתנה שנאמר ויתן אל משה ככלותו לדבר אותו וכתב היפ"ם (בפ"ח דברכות) "הסבה הג' להסרת השכחה אהבת האדם להדבר, כמ"ש החכם, האוהב לא ישכח דבר ממה שצוה".

אמנם כל אלה הדברים אף שמצד טבעם הם מסוגלים לחצוץ בפני השכחה ולהחליש מעט מרירותה, אך לא יצלח בידם להכחידנה כליל, לזאת המציאו לנו חכמינו הקדמונים תרופות מלאכותיות, שעל ידן נוכל להעלות מתהם הנשיה את הדברים הנשכחים מזכרוננו והם הסימנים הידועים, חו"ל הרבו להשתמש בהם כאשר יראה הרואה בתלמוד בבלי, והפליגו מאד לספר בשבחים תועלתם ונחיצותם ובעלי המסרה אשר כל עיקרה נוסדה על דברים השייכים רק לזכרון, ורובם ככולם אין לשכל וסברא חלק בהם, הרבו להשתמש בהם עוד יותר, כאשר יראה הרואה במסרה גדולה וס' אכלה ואכלה והבאים אחריהם עד האחרונים בימינו, למדו אל דרכיהם ויחקו סגנוניהם, כאשר ימצא המעיין בספרי הפוסקים ויותר מהם בספרי הדקדוק, תקופות ועברונות, והנה לרגל מלאכתי לסדר ולהעריך את הנוטריקון למיניהם מטעמים שבארתי, שמתי עיני גם על הסימנים, כי סבה אחת ילדתם והיא הצורך להחזיק במועט את המרובה, וכגורל הראשונים כן גורל האחרונים, שהם נחשבים לרוב המעינים לדברים מפלים ולא שמו אליהם לב ועוד אשתנו לגריעותא, מפני שרבים חושבים שהסימנים היו טובים ונחוצים רק בימי קדם שעיקר למודם הם היה רק בעל פה, והיו עלולים לשכחה להתליף העינים או שם האומר והיו צריכים להעזר באמצעים כאלה, לא כן מעת שהותרה הכתיבה בהלכה וואגדה, ומה גם מעת שנתפשטה מלאכת הדפוס והספרים מצויים אין לנו כל צורך בהם כי על כל ספק שיפול לנו יאמר ניתי ספר ונחזי למשל מה צורך לנו בהסימן, פנק עכס" (יבמות ע"ג) על החומרות בקדש מבתרומה, או להסימן "חרש חבש זמן" (קדושין כ"א) לשמות החכמים, או להסימן, מעשים צדקה קרבן" (ברכות ל"ב) אחרי שמפורשים שם בספר וכהנה עוד כמה וכמה לפיכך חדלו הלומדים לתת לב להם, ומפני זה יש מהם שנשתבשו ונמשטשה צורתם, ויש שפתרונם סתום וחתום ונלאו כל חכמי לב לבא עד תכונתם, כאשר יראה הרואה להלן — והנה החכם ר' מרדכי דובש (במאסף שדה צופים, לבוב תר"כ), כתב, לו אף אם נודה שאין אנו צריכים היום לסימנים בכל זאת אחר שנשארו מפוזרים על פני כל התלמוד, ראויים הם לחקירה ודרישה, והמ"מ בהם אינו ריק מכל תועלת כי רוח קדמוניות ישראל מרחפת על פניהם וכן כתב הח' רנ"צ געצאוו (על נהרות בכל צד 121), אם כי הציונים האלה אבדו את ערכם שהיו להם בימי התלמוד, שלמדו בע"פ בכ"ז לא נוכל לדלג עליהם מבלי משים ולהביט עליהם בעל דבר אין חפץ בו, אחרי שכבר קנו מקום

בתלמוד ראוי להבינם ולתקן בדקיהם, יען כסו פניהם הרולים ונשתבשו עד מאד, כן יקרה אשר על ידיהם נסתייע גם בענין המדובר בכמה פרטים, וזו אמנם מענה צודקת, אך אין לנו צריכים לזה, כי באמת אין הדבר כן כי תועלת גדולה ורבה צפונה בהסימנים גם לנו בימינו אלה, כי מלבד סימנים רבים עיצו משתמשים בהם בצביונם כמו שחברום יוצריהם מתחלה, לדוגמא סימן, "יעל קגם" לקביעות ההלכה כאבוי נגד רבא, "את בש גר דק הצ ופ" לקביעות המועדים, "א'ב'ג'ד'ה'ו'" לשוא נע, ובהנה לאין מספר הנה באמת מציאות הספרים לא תציל מהשכחה כי לעת שישכח דבר ישכח גם מקומו, ומעשים בכל יום שנשמט ממנו מאמר שאנו יודעים שנמצא בתלמוד או באיזה ספר, וספרי הש"ס וזולתם מונחים לפנינו ולא נרע איפה לחפש ומה שימצא הדבר אח"כ בהזדמנות או אחר החפוש או מפי אחרים זה אינו כלום כי עיקר חשיבות כל ידיעה היא רק בשעתה ומקומה, ומי לנו גדול מהרמב"ם ושאל השואל ממנו מקור הלכה אחת בספרו הי"ד ויצא הדבר מלבנו, ורק לאחר כך נזכר, ונצטער מאד ע"ז כמ"ש בתשובותיו. ועוד זאת הלא ידוע כי רבו השבושים והטעויות בספרים מצד המעתיקים והמדפיסים וכמה סימנים הונחו לברר הגירסאות. והרבה חכמים אומרים כי מעת מציאות הספרים נחלש הרבה כח הזכרון מפני שאין לנו משתמשים בו כל צרכו (שרה צופים, שם) וכ' ריא"ם (לב האריה שער ראשון, פ"ד), נניח הכתיבה כי אינה ראויה להקרא סיוע לזכרון כי אדרבה מוקת לו, כי הנסיון הוכיח כי הנוטח על קולמסו מחליש זכרונו וכשהדבר כתוב ניתק מן הזכרון וכל הבלתי יודע לכתוב חזק הזכירה מן הכותב" וכא האות והמופת שהחכמים האחרונים, אחרי התפשטות הדפוס, משתמשים ג"כ בסימנים כאשר נראה להלן, בשגם לא כל הענינים ראויים ואפשרים להכתב בספר, והמה נחוצים להזכר ועלולים לשכחה, ואני מוסיף לאמר כי מלבד שאנחנו בני ניהגים להוקיר דברי קדמונינו ולתת כבוד לשמם, ואנחנו עמלים וינעים בלמודים הרבה שאינם נהוגים בימינו רק להבין דברי חכמים וחידותם ומלבד מה שעניני הלמודים נוגעים ונקשרים אלה באלה ולמוד זה מביא לידי למוד אחר, וידיעה זו מביאה לידי ידיעה אחרת, מלבד כל אלה צריכים לנו להשקף על הסימנים האלה מבחינה אחרת—הן ידענו כי יש שכחה במציאות והיא כמו מחלה שבני אדם סובלים ומצטערים על ידה, בעניני למודיהם בעסקיהם ובצרכיהם הביתיים, וראינו חכמי קדם שהרבו להשתמש באלה הסימנים לתרופות ועזר נגדה, ומפי הנסיון אמרו שהם מביאים תועלת גדולה, ואחר כי עדותם נאמנת לנו מאד, אם הפצים אנחנו להפיק ג"כ תועלת מזה, צריכים אנחנו להבין דרכי הסימנים וסגנוניהם שהשתמשו בהם הם, למען על פיהם נוכל גם לנו לפלס לנו נתיב בעת שביאנו הצורך לזה, וא"כ הסימנים האלה לא רק ללמד על עצמם יצאו לדברים המסומנים שחז"ל סמנו בהם, שבאלה אפשר שישנם באמת רבים שאין לנו צורך בהם כיום כמש"ל, אך ללמד על הכלל כולו, איך לעשות זכר לדברים הנחוצים לנו לדעתם ולזכרם, ואנו חוששים לשכחתם, להשתמש ג"כ בסגנוניהם בדרכים ואופנים שאחזו הם, אחרי שאין חכם כבעל הנסיון.—כל אלה הגיעוני לגשת אל העבודה ואספתי כל הסימנים הנמצאים בספרי התלמודי) ובשאר ספרי חז"ל הידועים לי, וכל הסימנים מספרי

(¹) כתב בעל גהרות בבל (עד 122) "ובגמרא דבני מערבא לא מצאנו סימנים כ"א

המסרה והקדוק ועוד סימנים שונים שנודמנו לנגד עיני בכל ספר שהוא¹) וסדרתים
בסדר א"ב, ואצל כל סימן הצגתי מקורו ופירושו בצרו ומהטעם האמור למעלה
צרפתים אל הר"ת.

שרש שם סימן.

מלת סימן מוצאה עברית במקרא בנפעל, ושעורה נסמן (ישעיה כ"ח) ובררו"ל
גם בפיעל והתפעל סימנתי (קה"ר פ' י"ב) מסמנא (קדושין נ"ט) מסמני (ב"מ כ"ז)
דמסתמנין (תר"י במדבר כ"ב), אך השם מזה השרש לא נמצא במקרא רק בדרו"ל
בתמונות שונות: סימן, סימנא בלשון יחיד; סימנים. סימניות בלשון רבים, (ויש
מביאין גם אלה התמונות סמון סמיונות אך לא נתברר אמתותן), ולא ידעתי מה
הכריחו לבעל ערוך השלם לאמר שהוא מלשון יונת, אחר שהוא מצוי כ"כ
בתרגומים ובספרי חכמינו הראשונים, ועקבות שרשו מצאנו במקרא ומדוע לא
נאמר כי מקורו עברית? ובעל מוסף הערוך הביא רק דוגמא מלשון יונת
להוראת המלה.

הוראות שם סימן.

- השם סימן מסתעף להוראות שונות אף כי בעיקרן אל ראש אחד יפנו כלן,
והנני מסדרן פה למחלקותיהן:
- (א) הוראתו הראשונה היא אות ציון ורושם להכיר דבר מדבר ע"י ענין משונה
טבעי או מלאכותי, שנמצא בזה מה שאין בזולתו, — מתחך לה אתלת קרנתא,
ליהוי קשר סימן (ב"מ, כ"ג), נקב יש בו בצד אות פלונית, ארוך או גוץ שחור
לבן וכדומה. — יש מקומות בערב אשר היהודים קוראים לפאתי ראשיהם סימנים,
כי זה להם לאות כי ישראלים המה. (אבן ספיר ח"ב דף מ"ח ונ"ט).
- (ב) רמז לדבר שיהיה בעתיד: בתחלה סימן יפה לבנים (ב"ב קמ"ז), חמה לוקה
סימן רע לאוה"ע (סוכה כ"ט), וכדומה.
- (ג) ראייה ודוגמא לדבר: סימן לדבר יריחו (תענית י"ד) ובירושלמי נמצא כמה
פעמים לשון סימנא במובן משל ודמיון. (עיון ס' על גהרות כבל צד 122).
- (ד) גבול ושעור: סימן לדבר צאת הכוכבים (ברכות ב'), בסימניו ובסצרו (ב"ב ק"ו).
- (ה) חלק קטן מסוים מדבר גדול שכולל בתוכו חלקים רבים כאלה, כמו ספרי
הטורים וש"ע ודומיהם, שנחלקו לסימנים (מזה יאמר בשפת יהודית המדוברת
עם איז דער פון קיין סימן ניט געבליבען) — לאמר: לא נשאר מהדבר אף
משהו (זכר). ואפשר שמוזו ההוראה מ"ש חז"ל (פסחים ג') אינו רואה סימן

מעט מוער. ונער יכתבם, ואולי לא מצאו עוד הכרה בהם לאשר לא התרבו עוד הענינים אשר
לא יבילם הזכרון.

¹ ולשלמות המלאכה אספתי כל סיני הסימנים אף אלה שאינם שייכים לזכרון.

ברכה, כלומר אף מעט ברכה אינו רואה, וכן (גיטין ז') שוב אין מראין לו סימני עניות. (עיין להלן אות י"ד).

- (ו) אות להכיר תכונת הדבר: סימן יפה לאדם שהוא ביישן (נדרים כ').
- (ז) אות להכיר מהנגלה על הנעלם: סימן להרים מילין (פסחים נ"ג) (פי' במקום שאנו יודעים עפ"י השמועה שמילין גדלן שם נרע שמקום הרים הוא).
- (ח) אות מותנה בין שנים שנועדו לעשות דבר סתר, ויהיה זה בדברים, כמו שלא לי סימנא, דוד מלך ישראל חי וקים" (ר"ה כ"ה). "הלאה והנה" דיהונתן ודוד. או במעשים כמו העלות משאת העשן דעי, תקות חוט השני דיריחו.
- (ט) אות המושם בדרך סגולה לרמו על העתיד לדעת על ידו אם לעשות דבר או לחדל: בית, תינוק ואשה אעפ"י שאין נחש יש סימן (חולין צ"ה). אמירא לינוקא פסוק לי פסוקך בכמה דוכתי, ומעין זה, עלו ורמו" ביהונתן ונערו.
- (י) אות להכיר מהמסובב את הסבה: סימן לעברה הדרוקן, (שבת ל"ג).
- (יא) אות ורמו מהסבה אל המסובב: סימן לגנות הרוח עניות דתורה (שבת ל"ג). לחד פירושא שם, סימן זה יזא לך (כלומר אני מוסר לך זה הסימן שיהיה לתועלתך), כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום. (מגילה ו').

(יב) מעשים שאדם עושה שיהיה בהם רמו לעתיד לטוב, או מונע מאלה שיש בהם רמו לרע: השתא דאמרת סימנא מילתא היא יהא רגיל למחוי—ג"א למיכל—בריש שתא קרא ורוביא כרתי וסילקא ותמרי (הוריות י"ב), וכאלה עוד שם,—זבוני לא מזכנינא לך דארעא קטייתא היא ולא מסמנא מילתא (קדושין נ"ט).—כיס וארנקי לא מושלי אינשי משום דמסמני (ב"ם כ"ז); יש שמדקדקים שלא לאכול אגוזים בר"ה (או"ח סי' תקפ"ג).

(יג) מקום מצויין: הקנה והושט נקראים סימנים (חולין כ"ז כ"ח ס"ד), מפני שהם המקומות הרשומים לשחיטה עפ"י ההלכה.

(יד) דבר הנעשה לרוב בפרק ידוע, והוא אות על מדת הזמן, או דבר הגל בצומח וחי בפרק ידוע, והוא אות על מדת ימיו: חמור נוער, כלבים צועקים. הינוק יונק (ברכות ג'). סימני נערות, סימני בגרות, סימן העליון, סימן התחתון, פנה, צמל, בחל, שתי שערות.

(טו) דבר הניתן לערבון, לזכרון חוב או הקפה: מעות הנותנין בסימן לבית המרחץ (ב"ם ס"ז), ולדברי רב נגזר מזה השם אסימן.

(טז) רמו בפסוק עפ"י דרש לסמך על איזו הלכה או אנדה באר הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה. דהא דאמרינן בכמה מקומות הלכתא נינהו וקרא אסמכתא בעלמא, פירושו שכל הלכה שאין להעיקר ורמו בכתוב הסמיכות חכמים לאיזה פסוק לסימן כדי שיהא נודע ונזכר, וכן כתב במורה נבוכים (חלק ג' פרק ט"ג) דכל הדרשות בלשון אל תקרי הן רק מליצת השיר וכוונתם רק לעשות סימנים למען יהיו נשמרים בכח הזוכר ע"י כתבי הקדש שהסמיכות עליהם, והשלי"ח"ג (ערך אל תקרי) כתב, "קבלתי כל מקום שאמרו אל תקרי משום שיש איזו קושיא שלא לקרות כך, ואני אומר דלפעמים אומר אל תקרי אף שאין קושיא בקריאה, רק משום שאותו דבר בעצמו היה מקובל איש מפי איש שלא ישכח מפיהם, ולא מפי זרעם, שמו

כמו סימן בפיהם והציבו ציונים לדבר כדמות אסמכתא ואמרו אל תקרי"ו. —
 (יז) רשימה. במסרה מצינו כמה פעמים שנותן מספר לדבר שנמצא כך וכך פעמים במקרא ואח"כ כותב, וסימן" וחושב והולך עניני כל המקומות בשלמותם, באופן שלא יוצדק פה על מלת סימן כל שום אחת מההוראות הנ"ל, כי אם רשימת הדברים. —

(יח) ציונים הנכתבים בספרים לעורר את המעיין שפה נמצא דבר הידוש שראוי לשום עליו לב. החכם הנ"ק יאמר כי הקריין והכתבן ואותיות ועירי ורבותי והסרות ויתרות הנמצאות בכה"ק הם סימנים שעשונם החכמים הנקראים סופרים בפי חז"ל, מימות עזרא עד שמעון הצדיק. — לרמוז בהם דינים ופירושים וענינים שונים — (מורה נבוכי הזמן שער י"ג עיי"ש) והוא ע"ד, ומצא עצם מת ובנה אצלו ציון" (יחזקאל ל"ט) שהוא נ"כ לעורר המקברים שישימו לבם לזה המקום. ושמשם למדו חז"ל (ערובין נ"ד) דהאי ציון לישנא דסימנא הוא.

(יט) נראה כי בפי הראשונים היתה מלה לועזית המובאה בתוך הדברים לפירוש נקראה בשם סימן, להורות שאינה מהמשך הענין. בפי רבינו נרשם (ב"ב צ"ז) כבלמו"ן סימן הוא ולהלן נבי יין קוסם נ"ב שק"ר סימן הוא, — להמלים, סימן הוא" שנשנה כאן פעמים אין כל מובן רק שהם מהמעתיק לומר שהמלים כבלמו"ן נ"ב שק"ר הן לועזיות לפירוש.

(כ) אות המושם לאמצעי לדבר שלא ישכח או להזכיר את הנשכח כמו הסימנים בתלמוד ומסרה ושאר ספרים, שנזכרו בהקדמה. ולפי שמין זה הוא עיקר לרגל מלאכת זו, אני קורא להם בשם מיוחד, סימני ההזכרה" ואבארם בפרטות. — אמנם מפני שאלה הם תחבולות ותריפות נגד השכחה ותמיכה ועזר להזכרון, אבאר בתחלה מהות שתיהן ואיכותן. —

דרכי הסימנים ומיניהם עפ"י סדר א"ב.

אותיות למספר — יש שבעל הסימן יציג אותיות שכל אחת רומזת למספר ידוע, והן מסמנות את הענין הדרוש. — למשל, "אי"ב תשצ"ג"*) אותיות לשמות ופעלים — יש שבעל הסימן יצרף אותיות הענין הדרוש ויעשה לשמות או פעלים ובזה יזכרו. — למשל, "איתן משה וכלב", "אלבש" בנין אב — יש שבעל הסימן יציג שם או דבר לסימן וכונתו שכל הדומים להם יהיו ביוצא בהם — למשל, "אדא בר אהבה" גזרת מלים — בעל הסימן בהציגו ראשי ענינים או יעשה מאמד לסימן כמבואר להלן, אינו מדקדק הרבה וגוזר לפעמים שם מפעל או פעל משם, רבים מיחיד או יחיד מרבים זכר מנקבה או נקבה מזכר כפי שיאות לו יותר לענינו. — למשל, "אברהם דלטייה" גזר את הפעל דלטייה שהוא מהשם לטותא קללה מן השם לוט לשון נופל על לשון, "אלהא מקיים צדקתא" גזר את שם המפשט צדקה משם העצם הפרטי צדקיה — וכדומה.

(*) כל המשלים המובאים פה לדוגמא נמצאים כל אחד במקומו בפנים הספר.

גמטריא מתאימה. כשנותנין סימן לדבר שבמנין, למשל: פרט השנה או מנין פסוקי הפרשיות והספרים ותופשים מלה או מאמר שחשבון כל אותיותיהם עולה שוה להמספר הדרוש למשל: לנויר, יהיה בגימטריא שלשים; שלום בארץ פרט לשנת תרס"ט; מהללאל למנין פסוקי פ' פהעלותך שהם 186, ואין מדקדקין בסימן כזה בין מלא לחסר ויתיר, ואף כשמציגין מלים מאיזה כתוב נורעין ומוסיפין כפי הנאות להם. (עיי' בפנים ערך, גיבעול, ציוה) והחכם ר"ש בכרך בהמגיד שנה ה' צד 809 כ', בעלי חשבון הגימטריא לא חשו על חסר ויתיר בחשבונם כיון שהנח הנסתר נמשך בכח בקריאת המלה, והביא ראייה מרש"י במדבר י"ב כושית בני' יפת מראה ובמפרינו כשית חסר ו', וסימן כזה מועיל ונזכר גם בעל פה כשישנן פעמים רבות.

גימטריא חלקית. כשנותנים סימן לדבר שבמנין כנ"ל, ותופשים מאמר שבחשבון מלה אחת או שתיים שבו, או רק אותיות אחדות מכל מלה, עולה שוה למספר הדרוש ובאופן זה הם מציגים נקודות על אותן האותיות, או שיבואו גדולות מהשאר, למשל א'ב'א' (או אבא) במ אודה יה' סימן לסדרי ס' קהלת שהם ארבעה כגימטריא של מלת אבא המנוקדה או המגודלה. זה נקרא גימטריא חלקית מפני שאנו משתמשים רק בחלק ממאמר, וכל המאמר בא רק לשכלול הענין, וסימן כזה הוא מועיל רק בכתב. כי בע"פ כמעט מהנמנע הוא לזכור איזה מהאותיות עקריות ואיזה נוספות.

דבר הלמד מענינו, או דומה בדומה. כשיש שני מאמרים שוים בשני מקומות, רק שיש שני קמן ביניהם ונמצא שיש איזה שווי לזה השני עם הענין המדובר בו ונתנו זה השווי לסימן, למשל, אברהם אתו בלעם עמו מצינו בתורה שאברהם בלכתו להר המוריה נתלו אליו שני נערים, וכן לבלעם בלכתו לקלל את ישראל. אצל אברהם כתוב ושני נערים אתו, ואצל בלעם ושני נערים עמו, ונתנו זה לסימן שיהיה זכר דבר הלמד מענינו, בשם אברהם יש אות אלף וכן במלת אתו, בבלעם יש עין וכן במלת עמו. —

דונמא. יש שבעל הסימן מציג ענין שיש בו כעין משל לדונמא לדבר המסומן למשל, אדון יושב או משרת עומד.

דינים או מצוות — כתב בעל בקרת התלמוד צד 291, לא לכד הכתובים והאותיות לקחו לסימן רעיון עמוק כי אם גם המצוה ד"מ, סוכה היתה אצלם סימן הגנה והשגחה ממרומים, ערכין ל"ב, דאגין עלייהו בסוכה, עירוב תבשילין, לסימן הרכבת תורה שבע"פ עם תורה שבכתב, עיין ערך אברהם קיים ע"ת (זה הוא רק לפי פירושו ע"ד דרש רחוק ולא היה לו להצינו לדונמא). קריאת שמע סימן אהבת הבורא. בראשית מ"ז כ' רש"י מהמדרש יעקב קרא ק"ש בשעה שנפל יוסף על צואריו ובכה כלומר מכח אהבת הבורא שכח אהבת בני'. —

דמיון ללשון הכתוב. יש שבעל הסימן יצרף מלים מראשי התיבות והענינים כסגנון הדומה ללשון איזה כתוב או מאמר מפורסם ובוה יזכר למשל, אבד עזים לסימן שבקרבות החג במדבר כ"ט, ביום א' ב' ד' כהיב, ושעיר עזים, — ויש בהסימן דמיון ללשון הכתוב, שיה אבד, צאן אברות —

דמיון ההברה. לפעמים לא ישנית בעל הסימן על ענין המלה רק על ההברה שבה שדומה להברת המלה שאליה יכון למשל, וזאת לפויס' כונה המכמן על

מלת חנינה שם מקרה שהיא לשון נקבה, והיא תזכיר לנו את מלת חנינא באלף שם עצם פרטי שם במאמר, לא לנו ועיין להלן לשון נופל על לשון, — הסכמי, — הנדברים ביניהם להודיע ול"ז מאיזה דבר באופן שלא יבינוהו אחרים זולתם, הנה האות להודעה שעושים ביניהם נזכר מפני הסכמתם עליו בתחלה, ומ"מ צריך שיהא גם בו שייכות מה להמסומן, למשל, דוד מלך ישראל חי וקיים" (ר"ה כ"ה, עיין רש"י שם). —

הפך הטורגל, יש שבעל הסימן מציון הדבר בצד זר ובלתי רגיל שנמצאו בו, ובזה יזכר, ע"ד מילתא דתמיהא מידכר דכירי לה, למשל, דעילאי דרב. השואה לפעמים בדבר מסופק יוקח לסימן ענין ברור. כלומר כמו שם כן כאן — למשל, בלאים.

חלקי. יש במסרה לפעמים שבעל הסימן מציון רק מקומות אחרים ולא הענין שהוא עומד בו, שאותו מציון במלת, ודין למשל, גבל ממלא. טבעי. יש סימנים שאינם להזכיר רק לברר, אם אנו רואים בדבר ענין זה הוא אות ומופת שהדבר הוא כך וכך, לפי שטבע הדבר מחייב כך למשל סימן לטרפה שאינה יולדת.

טעם. מצינו שנותן התנא טעם לדבריו ואין צורך בו, והוא רק לסימן שע"י הטעם יזכר הענין. (מנחות ק"ה ע"ש רש"י ותוס' ד"ה סימנא, ועיין להלן ערך לישנא יתירא).

כפול. בתלמוד מצינו לפעמים סימן כפול, אחד מלשון הענינים ואחד מתוכן הענינים ואפשר שהיו מתחלה שני סימנים נפרדים משני מסמנים, ואח"כ הורכבו בשגגת המעתיקים והיו לאחד. למשל, אמר ליה לא נעשה.

להניח דעת. יש דברים שאמרו חז"ל עליהם שהם סימן יפה, ואינם אלא להניח דעתו של בעל המאורע שלא יצטער למשל, המתעטש בתפלתו סימן יפה הוא לו (ברכות כ"ד), בת תחלה סימן יפה לבנים (ב"ב קמ"ז).

לישנא יתירא. מצינו שנקט התנא לישנא יתירא, והוא רק לסימן, (ערוכין ג'; והאי דקתני יתר מפתחו של היכל סימנא בעלמא, פירש"י שלא תחליף גירסא דעשרים ותאמר למעלה משלשים או ארבעים יהא פתח היכל סימן בידך) ועיין למעלה ערך טעם.

מאמר מפורסם. יש שבעל הסימן יציג מאמר מאיזה כתוב ומשנה, שבכולו או במקצתו, בפשטותו או בדרך רמז, רמז הענין המבוקש למשל, אנורה באהלך עולמים, נקבה תסובב גבר, על לכבך בעמידה ועיין ערכם. מאמר ספורי. לפעמים יעשה בעל הסימן מהענינים המסומנים מאמר ספורי בדוי אשר יזכיר את הענין הנדרש, למשל, דן חנק נפש, דוב ואריה פתחו פומיהו. —

מוחשי. לפעמים יוצג לסימן דבר ממשי ומוחשי להזכיר ולברר את הדבר למשל, קמיצה, צאת הכוכבים.

מחליט. יש לפעמים סימן בחז"ל שאינו לזכרון רק מחליט ומקיים הדבר בודאות שכן הוא. למשל, ר' יוסי כר' הונא, צאת הכוכבים. —

מקום. לפעמים מציינין את המקום או צדו שנמצא בו או אצלו זה הדבר ועי"ו, יזכר. למשל, מימינו למורה הדרך, ויהיב תנא סימנא הכיז אין קרא נמי

יהיב סימנא מורחה השמש למסלה (ניטין ז' ע"ש ברש"י ותוס'), בצד עמוד זה התפלל ר' ישמעאל בר יוסי (ברכות כ"ז), רמי ליה ר' ברונא לר' יהודה במעצרתא דבי ר' חנינא (עירובין ס'), על מדוכה זו ישב חגי הנביא (יבמות ט"ז), מאי אמר שמואל כי קאי חדא כרעא אנדה וחדא כרעא במברא (קדושין ע'). ובביאור ר"ח פאלאק להעקידה שער צ' יסופר מן המשורר היוני סימאנידעס, שהיה במאה השלישית לאלף הרביעי. כדברים האלה: פעם אחת ישב במסכת מרעים בבית מיודעו, במקרה יצא החוצה, וברגע שהוא נפל הבית, וכל הקרואים הנשארים נקברו חיים, אחרי אשר פנו גלי האבנים וערמות העפר, והקרובים רצו לקבור איש איש מתו, קמה מהומה, כאשר כי רוצצו גלגלותיהם לא נכרו עוד פגריהם, אז מצא סימאנידעס תחבולה מחוכמה, כי עי"ז שהשתדל להעלות על זכרונו את סדר הקרואים כמו שישבו על מקומותיהם, ידע והכיר גופת כל אחד ואחד, ועי"ז בא לו הרעיון אח"כ וימציא את חכמת המנעמאניק.—

נרדפים. כמו שמצינו בלשון שמות נרדפים, כן מצינו סימנים נרדפים, ר"ל סימנים שונים שהונחו על ענין אחד, וזה בלי ספק ממסמנים שונים שלא ראו זה את דברי זה, או שראו ולא נראה להם בכלל והחליפוהו או בפרט והגיהוהו. סגוליי. מצינו לחז"ל לפעמים שנותנים סימן לדבר שבמקום זה או אופן זה הדבר כך וכך, והוא רק עפ"י סגולה למשל בבל ובורסיף סימן רע לתורה. סדר האותיות באלפא ביתא. לפעמים כשיש שנים בין מקראות יוצנו אותיות לסימן והכונה לסדרן באלפא ביתא כמו שהן סדורות שם כן הן סדורות כאן למשל קדמאה ווו, חנינא שוו, תליתאה שחו, בסדר הא"ב ואו קודם לשין, ובוה יזכר השני שבין ראשון לשני, ואו קודם לחית ובוה יזכר השני שבין שני לשלישי. —

סדר ההברות הנקודות והלשונות. לפעמים יוצג פסוק לסימן, והכונה לא על תכן ענינו, רק על סדר ההברות או הנקודות או סדר הלשונות שבו, למשל, כמך כמהם, כי אשר.

ראשי ענינים בארמית. נהגו בעלי המסרה במקומות הרבה כשלקחו ראשי ענינים לסימן לא הציגו מלים מהכתובים בלשונם רק תרגומם לארמית למשל, אבא רעיא שמשא מלכא, מליא בחורא רהט" וזה לדעתי משני טעמים: א) מפני שהיו רגילים בלשון ארמית ורובו ככולו של שיחתם היתה בה. ב) מפני שהמאמר הנעתק מלשון ללשון הרי הוא סימן כפול כאילו נאמר ונשנה, ומועיל יותר לעורך הזכרון שזה תכליתו של הסימן.

שבוי. מצינו בתלמוד שהחכמים קבצו לפעמים דינים וענינים שונים, שאין להם שייכות זה לזה רק התרמות באיזה לשון בסגנון או במספר, או שהם מחכם אחד, ויסדרום במערכה אחת ויעשו כמו משבצת וזהו על דרך סימן שישמרו בזכרון כמו המשניות פ"ט דשבת בלשון, מנין. בפ"ד דפסחים בלשון, מקום שנהגו, פ"ק דמגילה, בלשון, אין בין, פ"ק דחולין בלשון, כשר בזה, פ"ג דמנחות כל הענינים המעכבים זא"ז, פ"ק דערכין בלשון, לא פחות ולא יותר, פ"ז דנדה בלשון, כל שחייב—ועד"ז אמרו בירושלמי שקלים: משפחות סופרים שעשו את התורה ספורות, חמשה לא יתרומו, ה' דברים חייבים בחלה, ט"ז נשים פוטרות, ל"ז כריתות" והובא ברש"י תמורה ט"ז וסיים שצרפו הדברים ושנאו

יחד כדי שלא ישתכחו, ובספרי האזינו, ר' יהודה אומר לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כללים, שאם כונסן פרטים מייגעין אותו. ואיני יודע מה לעשות, וכ' בס' דורש לציון, תמניא אפי, ומזמורי ל"ד קי"ב וקס"ה בתהלים, ואשת חיל במשלי, ומגלת איכה, שנכתבו בסדר א"ב בלי ספק לא להראות כח בלשון עברית כדרך איזה פייטנים, כי אם ע"ד סימן לכונה מיוחדת. (ועיין דברי החכם שר"ל במכתבו לישר בכרם חמד ג' צד 52, ובדורש לציון צד 16 ובס' על גהרות בכל צד 119).

שמות האומרים. לפעמים הציגו שמות החכמים בעלי המאמרים בצירוף יחד זה אצל זה לפני השמועות לזכור סדר השמועות ושם אומריהם, למשל, שמואל שילא אשי' ויפלא לכאורה הלא בהשמועות עצמן השמות נזכרים ומה יוסיפו אלה, אבל זהו מפני שבשעת למוד ההלכה עצמה עיקר כונת המעיין אל תוכן הענין ועצם השמועה, וסדר המאמרים ושמות האומרים הנם אז רק טפלים ונקל שיסיח דעתו מהם, וישכחו ויתחלפו, אמנם בהקבצם בפני עצמם במאמר מיוחד לסימן שעיקרו נוסד רק לזה ישים לבו יותר ויחקקו בזכרונו, והוא ע"ד הנמצא לפעמים בש"ס, גופא" בלי הוספה מאומה על הטובא מקודם, רק ששם בא בדרך אנב, וכאן בעיקר.

תכלית הסימנים. לרוב באו הסימנים בש"ס להזכיר, ר"ל לשמור על סדר המאמרים והנוסחאות ושמות האומרים לבל ישכחו ויתערבו ויתחלפו. אבל יש שגם תכליות אחרות ושונות להם כמו שבארתי. —

כונה לסימנים.

לשפוט עפ"י השכל אם למלים שמונחים לסימן צריך שיהא בהם כונה וקשור ענין או לא, נחלקו הדעות. הרב בעל תפארת ישראל (מנחות פי"א ס"ד) על הסימן "זד"ד יהו" כתב, ותמוה דאם כי סצוה עלינו לעשות סימנין לתורה עכ"פ כל מלה שנעמידה לסימן, צריך שיהא שום משמעות בהמלה, דאל"כ בקל אפשר להחליף אות אחת באות אחרת ע"י שכחה, ואם יהיה להמלה ההיא שום המשך לאותו ענין שנעמידו עליו לסימן זה יאי ויאי, דהו"ל כסימן כפול אבל מלות הללו שאין בהם שום משמעות, וכ"ש שאין להן שום שייכות לשתי הלחם ולחם הפנים, האך יהיו סימן שלא נשכח מרתן? הכי לא אפשר שנשכח ונחליף לומר תחת זרד ירד או איפכא תחת יהו זהו ואיה כאן סימן? עיי"ש. גם ר' פסח פינפער בספרו מסרת התורה (צד 8) הכנים בזה כונה רחוקה. והרב רח"י פאלאק בבאורו להעקידה (שער צ') כ' על סימני חז"ל, קשרו כל ענין וענין במלה אחת, וחברו אח"כ המלות יחד לעשותן כעין מאמר שיש לו קצת הבנה למען יהיה לאות ולסימן, והחכם דובש במאמרו בשדה צופים הנ"ל כתב, כל סימן וסימן השייך לשתי מחלקות הראשונות (ראשי תיבות וראשי ענינים) בהכרח יש לו מובן בפני עצמו, דאם לא כן איך יקל על כח הזכרון, הלא סימנך סימנא צריך, ואין ספק אצלנו כי סימן יעל קגם היה נשכח מזכרון השומעים עם הענינים עצמם וכמו כן סימנים הרמוזים בתיבות שלמות, יש לכל אחד ואחד מובן בפני עצמו, ואתה

אל תבקש גדולות ונפלאות מסימן כזה, די שהוא חי חיי שעה ועושה שליחותו, לגרור גדר בפני השכחה לתמוך ימין הזכרון בשטחיותו. וההכח רנ"צ געצאו (נהרות בבל צד 12) כ', אמנם גם הרבה מלים ומאמרים שהניחו לסימן שאין להם שום מובן וקשור לפי הנראה, כמו יעל קגם וכדומה, אחשוב לודאי שנמצא בהם איזה מושג והבנה, כי לולי זאת סימנא לאו מילתא הוא וערכך ערבא צריך". אולם הרב ריא"מ (בספרו לב האריה שער ב', פ"ג) כתב, לרוב בני אדם נראה שבהיות להתיבות המחוברות מהר"ת משמעות איזה דבר תהיינה יותר טובות הזכירה, כמו, דן הנק נפש" שמשמעותו איש אחד ששמו דן הרג את הנפש, יזכיר יותר ממה שיעשה, יעל קגם" או, גנבך דקבש" שאין לו משמעות כלל, עכ"ז אני נסיתי ההפך שכל עוד שהתיבות המחוברות זרות בלי שום משמעות יותר קלות אצלי להזכר, והסכה לזה לדעתי הוא, כי כל דבר יותר זר, יתחקה יותר בשכל, ולכן אותה המלה הזרה תזכיר לנו יותר מהרה פירוש חלקיה, עכ"ז כל אחד יבדוק וינסה לעצמו, והמהישוב לו והישר בעיניו יעשה".

בשבה הסימנים.

אמרו (שבת ק"ד) עשה סימנים לתורה, ופירש"י סימנים של סדר שמועות דתנא או דאמורא בגירסא דלא תשתכח אחת מהן כגון אלו שבש"ס ובערוכין (כ"א) על הפסוק ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם אמרו דאגמריה בסימני טעמים, ופירש"י קבע להם מסורת וסימנין בין בתיבות המקרא בין בגירסא של משנה. ושם (ג"ג) אמרו: בני יהודה דדיוקי בלישנא ומתנחי להו סימנא נתקיימה תורתם בידם, ופירש"י דדיוקו לישני לחזר באותו לשון שהיו שומעין מרבן, ועל ידי שהיו שומעין על פה שמועה אחר שמועה היו נותנים בהם סימן זו אחר זו, ומתוך כך שהיו מדקדקין בלשון, יודעים להניח סימנים נאים, ואין משתכחין מהם. — ושם (נ"ד) אין התורה נקנית אלא בסימנים (פירש"י סימני השמועות זו אחר זו וסימני החכמים כדרך שיש בש"ס) שנאמר שימה בפיהם אל תיקרי שימה אלא סימנה, (האל תיקרי הוא רק עד אסמכתא והכונה שאי אפשר ללימוד שיהיה מושם בפה שיוכל להשתמש בו לכל עת הצורך אלא ע"י סימנים וכמ"ל) ושם: הציבו לך ציונים עשו ציונים לתורה, וכתב בעל הליכות עולם מובא בשל"ה ח' תושבע"פ ערך דברים שבכתב, מימות משה רבינו ע"ה אשר קבל תורה מסיני פא"פ ועד רבינו הקדוש ע"ה לא נכתב ספר בתורה שבע"פ, וזאת לפנינו בישראל התורה והתעודה היו החכמים ז"ל מקבלים איש מפי איש ולומדים המשנה בע"פ כאשר נמסרה אלא שהיו התלמידים עושים סימנים למשנתם וכותבין אותן מפני השכחה המצויה בדברים והיו מסתירים אותה וקורים לה מנלת סתרים". ובאבות פ"ג: מסרת סייג לתורה פי' הערוך וכן ר' יצחק בר ראובן, סימנים שאדם עושה לתורה הם תקון לזכרון ומעמידים אותה שלא תשכח. וכתב בעל העקידה שער צ', קצת פעולות האדם או ביטולם עם שיראה מהם שאינם תחת יכולת האדם ורשותו נמצאו שבאו עליהם המצות כאילו הם תחת ידו, הלא זה יראה מן... הזכירה... והפכה השכחה, כי הוא מבואר... שזה כח מוטבע בטבע האדם... מיושב מוחו או לחותו... אשר לפי זה יתכן שלא יבאו עליהן אזהרות

וצוויין כי האדם אינו מצווה על הדברים שאינן תלוין ברצונו. אמנם מצאנו...
 כמה מצות באות על הזכירה זכור אשר לך. זכור על תשבת. רק השמר לך ושמור
 נפשך מאוד פן תשכח... אמנם היה זה לפי שלא ניתנה תורה לחית השדה ולבהמה
 הארץ. כי אם לאנשים בעלי דעת ומזמה אשר כח בהם לעמוד על עצמם להעזר
 מהרבה נכלים ותחבולות להטיב ולחזק כחותם ולהשלים בערמימותם הרבה ממה
 שיחסר מטבעם, כי למה נגרע מעשות איזה תקון שגצטרך בכחות הפנימיות כמו
 שגשתדל בחיצוניות, שהוקן כשחלשה ראותו הלא יבקש לו המראות הזכוכיות להטיב
 ראותו, ובאין עינים יקשור כלב בידו ומקלו יניד לו, וכן הגדם הקטע וכיוצא בו
 וכן יעשה כל חכם לב באדם בהפקד ממנו כח מהכחות הפנימיות ישתדל תכלית
 מה שאפשר לו אם יספיקו לו רפואות, ואם אין ימציא לו תחבולות כמו שנמצא
 לחכמים מחכמי האומות המציאו תחבולה שפרסמו אותה להטיב כח הזכור, ולהשלים
 חסרונו, והתחבולה אשר המציאוה בזה היא לחקות ולצייר בכח המדמה סימנים
 ידועים ומקומות מורגלים, בהם יפקידו הענינים הנרצים לפי יחס או דמיון שהיה
 לדבר המיוחד באותו מקום או זמן אשר נפקד אתו, ואחרי כן בהעלות לפניו
 זכרון הסימנים והמקומות אשר הם קרובים אליו מאוד יזכרו ויפקדו עמהם הדברים
 ההם הנרצים בלי ספק, וכבר כתב החכם על זה בטבעיות ז"ל ומטבע החקויים
 והדמות עד שכשאשר חלק שכלך אל חלקי הדבר חקוהו אילן בעל הענפים ואם
 סדר השכל דבר על מדרגות חקוהו במעלות והשלבים. ובו יזכור מה ששכח ונו'
 הנה ביאר שתספיק התחבולה לא לזכור הדברים לבר אבל גם דרך חלוקן וסדרן,
 וכל רז לא אנים מחכמינו האלהיים שכבר קדמום בזה כרתניא במנחות מ"ג וראיתם
 אותו וזכרתם, ראה מצוה זו יזכור מצוה אחרת התלויה בה... יחס השייכות; ראה
 מצוה זו וזכור מצוה אחרת הכתובה בצדה—יחס הסמיכות. והריא"ם בספרו לב
 האריה (שער א' פרק ב') כתב, ממה שבאו בתורה ובדחול מצות רבות בחיוב
 זכירה ואזהרות גדולות בהפלת עונשין על השכחה מוכח ומוכרח כי יש ביכולת
 האדם לסייע ולהטיב בתחבולות את הזכרון הטבעי ולהנצל הרבה מן השכחה, ועל
 ההשתדלות בתחבולות האלה הוא מצווה מן התורה ודבריהם ז"ל.—ובס' תולדות
 אדם כתב, הנה חכמים הגידו כי ניתן השכל בסין האנושי להמציא המצאות
 מלאכיות הדומות אל פעולות הטבע, ואם חסר לפעמים כחותיו הטבעיים יכול
 להשלים חסרונו על ידי תחבולות שכליות... עד"מ בתגבורת השכחה המציא לעשות
 סימנים ע"י קשרים וכיוצא בו לזכור הנשכחות ועד"ז כ' הרמב"ם (בה' מוזה פ"ז
 ה' י"ג) אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו ויצית
 בכגרו ומזוזה בפתחו, מוחזק הוא שלא יחטא, שהרי יש לו מזכירין רבים, והן הן
 המלאכים שמצילין אותו מלחטוא שנאמר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם,
 ע"כ. וכתוב (במדבר ט"ו) וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות, ופי' הראשונים
 שכל חוט וקשר מרמו על ענין נכבד מפנות הדת... וכמו שפירשו הקדמונים ע"ד
 דרש מאמר הכתוב כי אם זכרתני אתך כאשר יטב לך; והענין שבקש מאתו
 לעשות סימנין אצלו שיזכירו אותו תמיד לפניו, ואתך ר"ל אצלך, כאשר יטב לך,
 ר"ל אופן הזכירה יהיה כאשר יטב בעיניך, כי יש שטוב לפניו לעשות סימני
 הזכירה ע"י חושים וקשרים, ויש שיעשה ע"י אותיות, ועוד רבות כמו אלה...
 בדמות וכתבנית הזה און וחקר ותמן תגאון ר' ולמן כללים קצרים המסוגלים

ומיעילים לזכרון באופן נפלא, ומה שהיה צריך לקנות ע"י זמן רב ושקידה גדולה ונפלאה היה קונה בדרכי כללים המופלאים האלה בזמן קצר ובטורח מעט. — מעיד אני עלי שמים וארץ כי עמלתי הרבה פעמים שיהיו חקוקים על לוח לבי תמיד שעורי מדות איפה סאה וקב לוג וביצה. ולהיות לזכרון בין עיני תמיד מספר המטבעות כמו סלע דינר מעה פונדיון איכר פרוטה, אבל לשוא מרחתי, כי כאשר הציץ עלי זכרון הדברים האלה ימים אחדים כן פתאום היה מתעלם ממני עד שמסר לי ר' ליב בן ר' בער מווילנא סימנים עליהם בשם ר' זלמן. — על שעורי המדות מסר לי מקרא נ'ו'ד'ו' אילנא, ועל מספר המטבעות מסר לי מקרא דובב שפתי ישנים. — (עיון בפנים הכפר בערכם מה שהעירותי ע"ז) גם אני הכרתי זקן אחד שהיה מצמער שאינו יכול לזכור בע"פ סדר חרוזי תפלת אנא בכח. ונמסר לו סימן אקנב חיש, ונחה דעתו. וכתב השל"ה בחלק תושבע"פ ערך סימנים, וראיתי הרבה בני אדם כשיש סימן בנמרא אין לומדין הסימן ואין קודין אותו וחלילה לעשות כן. —

שמות חכמינו בש"ס שהשתמשו בסימנים.

ר' אבא, ע"ז כ"ט. — ר' אבהו, ערובין נ"ד. — אבוי, שבת צ', ע"ז ל"ט. — ר' אלעזר, חולין קכ"ה. — ר' אסו, כתובות ע"ו. — ר' אשי, ע"ז ל"ט. — ר' הונא, חולין ס"ב. — ר' חזקיה, ירושלמי שבת פ"ה ה"א. — ר' חנן בר רבא, ע"ז ו', ב"ב צ"א. — ר' חסדא, ערובין נ"ד. ר' יהודה התנא, מנחות פ"א מ"ד. (ושם כ' הרע"ב דרכו של ר' יהודה לתת סימנים) שמות רבה פ"ח, ספרי פ' תבא. ובירושלמי שקלים (פ"א) אדר שני כותבין ת' לסימן שהוא תנינא. בערובין (ג') ומנחות (ק"ה) אמרו על ר"י סימנא בעלמא קאמר, ור"ש אלבעק בס' משפחות סופרים כ' שמלת, סימני (במכות י"א) רומזת על ר' יהודה שהיה דרכו לתת סימנים. — רב יהודה האמורא, תענית ט', חולין ס"ב, ס"ג. — ר' יהודה בר חביבא, מכות כ' — ר' יודן, ירושלמי בלאים (פ"ז ה"ד), פסחים (פ"ג ה"ד). — ר' יוחנן, ירושלמי ערובין (פ"ט ה"ד), חגיגה (פ"ג ה"ד). — ר' יוסי, ירושלמי חלה (פ"ג ה"ז). — ר' יוסף, פסחים ק"י, חולין מ"ו. — ר' יצחק בר נחמני, חולין מ"ט. — ר' כהנא, כתובות נ"ד (כפשטות לשון הנמ', ורש"י פי' שם דקאי על רב). — ר' לוי, ירושלמי מגילה, פ"ג ה"ז. — ר' נחמן, יומא כ"ח, חולין מ"ו. — ר' נחמן בר יצחק רגיל הרבה לומר וסימנך (שבת ל"ג, ס', ס"ו, ע"א, ע"ב, תענית י', יבמות כ"א, ע"ז כ"ח, ערכין י"א, נדה ס"ה, וכו') ר"ש אלבעק שם שזה שאמר רנב"י ע"ז י"ט, אנא עבדתה וקיים ביד"י וברק"ס הגי' אנא עבדית דאקיימיה ביד"י, לפי שדרכו היה לעשות לו סימנים בכל שמועותיו כנ"ל. וכבר קדמו הח' רנ"צ געצאו בס' על גהרות בבל צד 120). — ר' ספרא, סוכה נ"ה, יבמות י'. — עולא, שבת צ"ו. — ר' פפא, ברכות מ"ד מגילה ל"א, סוכה נ"ה, ע"ז מ', כ"ט, חולין ס"ב. — רב, ערובין ע"ג, כתובות נ"ד. (לפירש"י). ב"ב צ"א, חולין ס"ב. — רבא, ערובין כ"א. — רבה בר בר חנה, בכורות ל"ח. — ר' שימי בר אשי, כתובות נ'. — שמואל, כתובות ע"ב, קדושין ע', חולין ס"ב, ס"ג. — ר' שמואל בר נחמני, חולין ס"ה. —

מתי נוסדו סימני הש"ס.

מדברי השליה המזבאים למעלה, ומדברי ר' דוד פרוו בספרו למנצח לדוד, נראה שדעתם היתה, כי הסימנים בש"ס הם מחולל בעלי התלמוד בעצמם, לפיכך הקדישום ויעריצום כ"כ, ובעל דורש לציון (צד 20) כ', העירני בני מו"ה נחום נ"י כי אלה יעוד סימנים עד"ז אשר בש"ס, לא מרב אשי ורבינא אשר סדרו התלמוד ונמרו הלכה, כ"א הו"ס פת נאונים היא לפי שלא היו להם עוד ספרי הלכות נתנו סימנים ונספחו לש"ס, כמו שאר הוספות אשר הן בש"ס מהגאונים ונשען בזה על דברי התוס' קדושין (נ"ג ד"ה ביע"ל קג"ם) והנה התוס' לא כתבו רק על הפרט שיש מקומות שנתוספו מהגאונים או מרבנן סבוראי, וכאלה הלא ישנם גם בהלכות ואגרות, אבל לא ללמד על הכלל כולו של סימנים יצאו, ואחרי שראינו בסימנים רבים מפורשים שמות המסמנים, והמה תנאים ואמוראים, מאן מפים כי גם הסימנים הסתומים לא באו מחכמי הש"ס בעצמם? גם הח' ר"ם שטיינשניידער, בספרות ישראל (צד 42) כ', בכ"ז הכניסו גם הם (רבנן סבוראי) עוד הוספות אחדות אל התלמוד בבלי, ביחוד הסימנים שנעשו לתועלת סדר התלמוד ותועלת הזכרון ומ"ם לעיון בציון א' צד 83, כרם חמד ו' צד 250, ערך מלין צד 10. ואת הדברים האלה העלה גרה כנראה ח' אחד בבית תלמוד שנה ג' צד 155 ולא דבר נכונה במתינת ועיון כראוי לחוקר מעטיק. (ועיון בפנים ערך אמת לברו) וכל אלה הדברים עדיין אינם מכריעים, כמ"ש, ועכ"פ לו גם אחדים מהם חוברו מרבנן סבוראי או הגאונים. לא נפל ערכם בזה וראוי לשית להם לב כי גם המה לאו קטלי קני באגמא נינהו. —

סימנים שנשמטו.

כתב בדורש לציון (צד 18), כמה סימנים היו בש"ס ונשמטו והראיה ממה שמצינו סימנים בס' הלכות גדולות אשר אין לפנינו בש"ס — ולדעתי מה שאמרו כ"ב קי"ג מאי משמע סימן אמר... שכ' בהנהות לש"ס שהוא שם אמורא, אפשר כי כאן היה מלפנים סימן ונשמטו המלות מן הסימן, ומלת סימן הניחו בשבחה, וכן משמע ב, שמה מקובצת וכדברים האלה כמעט טלה במלה כ' בעל נהרות בבב"ל צד 122 וגם שניהם לא ראו הנהות הג' יעב"ץ שכבר קדמם בגמ' דכ"ב שם, ויחליט שהסימן היה, אומם והמעתיק שלא ידע מה הוא השמיטו ובעל נהרות בבב"ל שם הוסיף להביא מס' לב האריה לריא"ם שבשער ב' פ"ב מזכיר שני סימנים מפ"ק דב"מ, רמי בר חמא שליחא דמתיבתא דכוליה מסכתא, נוהף ביד שאינם נמצאים בספרינו וגם בדקדוקי סופרים נמצאים סימנים רבים שאינם בספרינו. — וגם במסרה נשמטו סימנים רבים, מלבד מה שראינו בס' אכלה ואכלה שנדפס בימינו הרבה סימנים שלא נזכרו בהמסרה הישנה. גם במאירי פ"ג דאבות מזכיר איזה סימנים שאינם לפנינו במסרה. — למשל, פדת וגם במנחת שי ישנם לפעמים סימנים כאלה שמוכרים לידועים ואינם אצלינו,

הדברים המצורפים אל הסימנים בספרותנו.

סימני בגרות, סימני בהמה, סימני ביצים, סימן בינוני, סימן ברכה, סימן גדול, סימני דגים, סימנים דאורייתא, סימנים דרבנן, (בשם זה נקרא גם הקונטרס ע"ד סימני הש"ס בס' למנצח לדוד ונזכר להלן) סימן הבא מאליו, סימן הבנין, סימן העשוי לידרם, סימן טוב, סימן טהרה, סימן טומאה, סימני טעמי, סימן יפה, סימן מובהק, סימני נערות, סימני ספרים (כמו המורים והשו"ע ושאר ספרים) סימן העליון, סימני עופות, סימני עניות, סימנים עשויים להשתנות לאתר מיתה, סימן קללה, סימן התחתון. —

מדת השמוש בסימנים.

כמו הנוטריקין כן הסימנים צריכים להיות במדה, מעוטם יפה ורבוים קשה' כי המרגיל עצמו לתת סימנים לכל דבר, הוא מחליש בזה את כח הזכרון הטבעי, ונורם שבלי סימן לא יזכור מאומה, וגם מפני רבוי הדברים המסומנים תולד ערבוביא ברעיוניו, והסימנים לא יפעלו פעולתם הראויה הלא גם תרופות טבעיות פעולתם עושה רושם רק בזמן שהשמוש בהן מעט ורק לפרקים, והחוקר קאנט אמר: האיש אשר זה דרכו לזכור כל עניניו רק ע"י סימנים כמהו כמשוגע. — והמשורר היינע בספרו מקורות האיש שמשון הקטן התלוצץ על רבוי ההשתמשות במלאכת המנעמאניק לאמר, שמשון התקצף תמיד אם הסיעו בחדר מושבו חפץ אחד ממקומו, ואם הרחיב איש לקחת בידו אף הדבר הקטן מחפציו, כל חפץ וחפץ הוכרח להשאר על מקומו, יען כי כל בלי ביתו וכל בגדיו היו לו לסימנים עפ"י חוקי המנעמאניק לזכור דברים הרבה, כמו קורות ימי עולם, חוקי חכמת הנפש ודומיהם רבים, וכאשר קרה מקרה כי בעזבו את חדרו הוציאה שפחתו ארגו ישן מן החדר, ואת לבניו מסרה לכובס, אז בשוכו הביתה התאונן באמרו כי עתה לא ידע מאומה מקורות עם אשור וגם ראיותיו לחכמת הנפש אשר שכבו בתוך מלתחתו בסדר נכון ומשטר ישר הלכו עתה לכובס" (המניד שי"ח 38) —

על הכנויים.

אלו היו בני אדם מסוגלים לדבר ולשמוע דברים ישרים, היו הכל מתאימים דבריהם עם הגיוני לבם, ומדברים בלשון פשוטה ומבוררת דברים כהויותם, בלי סתר פנים, והיו כל הדברים הנאמרים והנכתבים גלויים ומובנים לכל, ואף היו יודעים מי ומי אמרום ואל מי נאמרו, והיו הלשון והקולמוס שליחי הלב עושים שליחותם באמונה אבל חולשת הנפש שיש לאדם—שנפני גימוס, כבוד, רחמים, משא פנים

בושה, פחד וכאלה קשה לו לאמר ולשמוע האמת כמו שהיא, — היא הגורמת שבני האדם אינם מוסרים בדיוק את הגיוניהם אל הלשון או הספר, ובוהרים להם לשון ערומים, מיפים, משנים, מחליפים ומוסיפים גורעים כפי הנאות להם, ומפני זה לפעמים אין הדברים מובנים כפי כונתם האמתית רק להבקי בתכונת הנפש של המדברים וסגנונם, והשומע או הקורא הפשוט, יצייר לו כונות שונות, או יהיה נבוך ולא ידע כל פשר דבר. — ויש אשר מסבות שונות יעשו להם המדברים סתר פנים ישימו דבריהם בפי אחרים, ובכתביהם יעלימו שמם, או יכדו להם שמות זרים, וביחוד מעת שנתפשטו מכה"ע רבו החותמים על המאמרים בתמונות שונות ורמזי רמזים שלא יודע מי ומי המדבר. — ואנכי לרגל עבודתי בנוטריקון וסימנים שמתו לבי גם לאלה הכנויים הדומים להם בתכונתם כי גם הם סתומים ונעלמים, — ואדבר מעט ע"ד תכונתם וגדרם, והצגתי במערכה בסדר אלפא ביתא, ולפי שהתעוררתי על זה רק בסוף עבודתי ורק מעט אשר אספתי מאלה, לכן גם בהמבוא הנני מקצר בדברי.

מקור המלה כנוי והוראתה.

שרש כנה, שהוראתה הסתר שם האמתי של דבר ולהחליפו בשם אחר, מצאנו במקרא בפעל, ובשם ישראל יכנה" (ישעיה ט"ד ה') ופי' רד"ק לא יזכר שם עצמו אלא יאמר ישראל אני. — אכנך ולא ידעתני" (שם ט"ה ד') פי' רד"ק בלא זכר שם כדש וזהו הכנוי. — ואל אדם לא הכנה" כי לא ידעתי אכנה" (איוב ל"ב כ"א כ"ב) פי' רלב"ג לא אעלים שמו לכנותו בכנוי אחר, כדי שלא אומר בבאור דבר כנגדו, אבל אקראהו בשמו ואומר עליו בבאור מה שיתבאר לי מהמזם בדעותיו ובדבריו. — ולפירש"י שם, הוראת שרש כנה איננה מצומצמת רק על שמות לבד כי כוללת גם השנוי בדברים להחליפם באחרים, כמו בלשון חכמים, אל כנה" (שבועות ל"ו), מכנה בעריות" (מגילה ל"א), שכנה הכתוב" (ספרי בהעלותך) — ונ"ל שאפשר שהוא משרש כן שהוא בסים של דבר ומקומו המיועד, וכמו שכמה שרשים בבואם בבנין פעל יורו הפך הפעולה. דשן להסרת הדשן, שרש לעקירת השרשים, כן יבא השרש כנה בפעל להעתקת דבר מכנו ומקומו הראוי. (ואף שמלת כן היא מנזרת נע"ו או מהכפולים, וכנה מנל"ה, כבר אמרו בעלי הלשון כי הנחים והכפולים נרדפים הם) לדברי בעל מאיר נתיב נמצא גם השם מזה הפעל במקרא ושאר כנותו (עזרא ד' ז') אבל המפרשים לא פירשו כן — אמנם בלשון חז"ל נמצא הרבה, כנויי נדרים, נזירות, שבועות, כנויי השם, (כמשנה פ"ד דשבועות ופ' בתרא דתמיד) וכנהנה, ומה נתפשט לקרא לחניכתו ושם משפחתו של איש, כנוי. — ובחכמת הדקדוק נקראים אותיות הנוספים לשמות להוראות הנופים, הכנויים. — גם מלים ישנם שנקראים כנוי הקנין — הרומז — המושך, ועוד. —

מיני הכנויים.

לשון הראש בריש נדרים, כל שאינו עיקר השם נקרא כנוי — וכפ שאמרנו בפרק הקודם שזה אינו מצטמצם בשמות לבד נוכל לאמר בדרך כלל, כל מלה או מאמר שאינם כפי אמתות הדבר ועקרו, נקראים כנויים. — ואלה מיניהם:

(א) החלפת דברים קשים ברכים. מגונים בנאים, ענין בענין, זמן בזמן, גוף בגוף, למשל: „בית הכבוד“, פנים של מטה — „המכנה בעריות“ (מגילה ל"א) שתחת המלים שהן מגונות לדעתו הוא מחליף וקורא מלים שבעיניו הן, יותר נכבדות ונאותות ובמקום ערות אביו ואמו הוא קורא קלון אביו קלון אמו — „משתקין אותו“, ופיר"ח „אומרים לו קרא הפסוק כמו שכתוב וכי אתה סברד מלין מה שלא בורר משה רבינו“ — „ותרננו באהליכם באהלו של מקום היה לו לומר אלא שכנה הכתוב“ (ספרי), „אשתקד נעשו חטים יפות, שעורים נעשו יפות“, „אבא קיים אמא קיימת“ (פסחים ג' ד') שלא לצער את השומע בדבר רע, „לא נשתייר משונאיהם של ישראל“ (יומא ע"ו). „לא היה תקנה לרשעי ישראל“ (סנהדרין צ"ו), שנצחו עכו"ם את עצמן“ (ערובין מ"ה), הרג את עצמו“ (גמין נ"ז ב') פירש"י „כנוי כלפי מעלה“, מותיבנא תיובתא כלפי סנאיה דרבא“ (חולין מ"ג) פירש"י „לישנא מעליא“ משום דבעי לאותובי והכסיל“ — וכדומת, שלא להוציא מן השפה דבור רע או קשה נגד החביבים ונכבדים לנו. — והנה כנויים ממין אלה הנם מצויים ורגילים בדבור ובכתב. והם דברים של רשות ולפעמים הננו גם מצויים ומזורזים עליהם מפי חז"ל, לעולם על יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב וכו' (פסחים ג') וסמכו זה על הפסוק ותבחר לשון ערומים. ואמרו על שאינו נוהר ומוציא דבה הוא כסיל (שם). ואמרו מותר לשנות מפני השלום, וי"א מצוה (יבמות ס"ה) זולתי במקום שהקפידו ע"ז כגון המכנה בעריות הנז"ל, מפני חרדתם לקיום התורה שלא ישונה בה אף קוצו של יו"ד מכפי הקבלה והמסורה. —

(ב) כנויי השמות, לכנות את העצם באחד מתאריו, או במקרה שאירע לו. או בשם בדוי, או בשם אחר שהוא דומה לו בתכנותיו לטוב או לרע, או להעלים השם לגמרי, וגם זה נקרא כנוי לד' רד"ק ישעיה מ"ה הנז"ל. — ולפי שאלה הם עיקר עניניו נרחיב מעט הדבור בהם.

דוגמאות לכנויי שמות בכה"ק וברחז"ל.

איתן האורחי, כנוי לאברהם אבינו; אחרים, כנוי לר' מאיר מפני מעשה שהיה. (סוף הוריות); אריוך, כנוי לשמואל (שבת נ"ג); אנור בו יקה (משלי ל') כנוי לשלמה, לפירז"ל; אשה הכשית במדבר י"ב כנוי לצפורה; בדן (ש"א י"ב י"א) כנוי לשמשון; בר נפחא, (כתובות כ"ה) כנוי לר' יוחנן; בנן של קדישים (פסחים ק"ד) כנוי לר' מנחם בן סימאי; התרשתא, כנוי לנחמיה; יש אומרים,

כנוי לר' נתן, (סוף הוריות). — חי העולם (דניאל י"ב ז') כנוי לה'; מדהבה (ישעיה י"ד ד') כנוי לבבל לפירוז"ל; עתיק יומין—יומא (דניאל ז' ט' כ"ב) כנוי לה'; לב קמי (ירמיה נ"א א') כנוי לכשדים; רהב (איוב כ"ו י"ב) כנוי למצרים לפירש"י; שיש סמוכין לו מישעיה ל' ז' ששך (ירמיה כ"ה כ"ז) כנוי לבבל; שבור מלכא, כנוי לשמואל; משה, כנוי לרבא זר' ספרא; שלמה בשיה"ש, כנוי להקב"ה מלך שהשלום שלו, לפירוז"ל, ואש" כנוי לעמים עובדי האש כמו הספרוים (מלכים ב' י"ז ל"א). —

פעמים שאתה מתעלם.

ישנם עתים ומצבים שאי אפשר לאדם ללכת בדרך הישרה ולפרסם שמו על דבריו, ואז הוא מוכרח ללכת בדרך העקלתון להעלים או לשנות שמו. אביא על זה משלים אחרים לדוגמא: היו ימים שדרכי הלמוד היו פרועים, ראשי הישיבות היו מלמדים לתלמידיהם פלפולים וחלוקים של תהו, לעייל פולא בקופא דמחטא ולחבר מאמרים שאין להם כל שייכות זל"ז בסגנונים שקראו להם אז, נירנבערגער"כל"ז וכדומה, והתלמידים יוצאים ללא תורה, בלי ידיעה כל שהיא בכה"ק, ואף בגמרא שזה היה עיקר למודם, לא ידעו צורתא דשמעתא כפשטה. והיו רחוקים מדין והוראה והלכה למעשה לא ידעו. ואלה בני הישיבה בגדלם חברו ספרים עפ"י דרכם, והעמידו תלמידים כיוצא בהם, וגדולי הדור נאנחו והתרעמו איש בחדרי משכיתו, אבל בפעל לא עשו דבר. ויש שמדך לב ומרחמים נתנו גם יד להם בהסכמותיהם. וכן היו עתים שמתחסדים חנפים נהיו למוקשי עם בתעותי שוא ומדוחים, ויעשו בלהטיהם לחשים השבעות וקמיעות בצירוף מעשי פריצות ונבלות נראות ואיומות, ושלמי אמוני ישראל מתמרמרים ונונחים, אוי מה היה לנו אבל באפס יד וכן בתקופה מאוחרת היו עתים שחקירת קדמוניות התפרסמה לחכמה, ולה נתן השלטון הראשי בספרות ההשכלה אולם לשנים שלשה גאוני הרוח — שהיו באמת חכמים כוללים ומצוינים, והראו בה נפלאות בחריצות יתרה בכשרון וטוב טעם נספחו כל נער כל פרחת, ויחקו כקוף מעשי הגדולים, וידרשו רשומות מהקדמות ספרים. ויחטטו שכבי מגלי קברים, ויש שהיו מפלפלים ימים ושנים. באיזה יום ובאיזו שעה, מת פלוני או גולד אלמוני. כאלו אין בעולם ידיעות נחוצות ומועילות יותר מאלה. וכאלו כל היהדות ולאומיותנו וקיומנו תלוים רק בזה. ותמלא הארץ מאמרים וספרים שרק ריח של קברות נודף מהם, ולהם קורא חכמת ישראל. ומשכיל על דבר אמת יניע בראשו ויאמר, האין תורה אלא זו, בעד החיים אל המתים. או בזמן האחרון באו ימים אשר החנוך נשא למעלה ראש. והרבה ראו את המציאה ונפלו עליה, והיא שיחתם והגיגם כל הימים. ולהפדגונים המצוינים—שחברו ספרי למוד חדשים וטובים באמת—נלוו אף קטנים שלא הגיעו לחנוך והם עוסקים בהלכות חנוך, וחדשים לבקרים צצים ופורחים ספרי למוד וחנוך. ורבים מהם לא יצליחו כלל לתעודתם, ומלאים שגיאות וטעויות, ומבלבלים את המתלמדים בלהג הרבה ויגיעת בשר. מעשים בכל יום שאדם רואה פרעות ופרצות במקומו, האלמות נשאה ראש, ובעלי זרוע ובני שחץ מושלים בכל

עניני העדה ומוסדות הצבור בעריצות וידכאו תחת רגליהם עניי עירם, ומפניהם יגורו כל חכמי העיר ומוריה, וכל ישרי לב יאנחו בסתר ואין לאל ידם להושיע. מה יעשה האיש התמים והישר, לטובת הכלל ותועלתו נוגעות עד נפשו, ולבו מצר הוא וכואב על אלה. ורוחו יתעורר לצאת נגדם במחאה נמרצה, לפרסם הקלקולים לעיני השמש, ולהציע התקנות הראויות לדעתו להעשות, אם ע"י ספר מיוחד, או ע"י מאמר במכ"ע או מאסף? לפרסם שמו ירא הוא פן יבולע לו. כי ירדפוהו וירדו עמו לחייו. ואם ישים יד לפה וישתוק, תציקהו רוחו כי המכשלה תחת ידו, ואם לא יגיד ונשא הוא עון הקלקולים והתקלות. — התנאים כאלה אם הוא הולך בדרך עקלתון, ומוציא לאור ספרו או מאמרו, ומעלים שמו לגמרי; או חותם שמו בכנויים ורמזים, הוא עושה הטוב והישר. — (הקורא הבקי מעט בדברי ימינו ואשר הספרות לא זרה לו יודע כי אלה הדוגמאות שרמזתי עליהם בזה הנס לקוחים מעולם המעשה לא מהדמיון). — ובלבד שלא ישתמש לרע בהעלמתו, ולא ירשה לעצמו להפריז על המדה, לדבר בקלות ראש, ובדברים בוטים, בסגנון חריף קשה ומר, באמרו מי רואני ומי יודעני, הלא מסתתר אני, רק ידקדק בדבריו ויחוס על כבוד הבריות וישמור הגלגל בסתר כבגלוי.

חתימת המבוא.

בגשתי בראשונה אל המלאכה חשבתי כי עדיין לא קדמני אדם בה כאמור בהקדמה אשר כתבתיה כשגמרתי המהדורא הראשונה — כי מלבד לוחות הר"ת אשר בראש או בסוף ספרים אחדים כנ"ל, ומלבד רשימת הר"ת הנספחת אל ס' המלים לשולבוים לא גודע לי אז כל ספר אחר בזה, — אח"ז בינתי בספרים וראיתי כי כבר דברו חכמים על אדות זה, גם כבר נתחברו ספרים אחדים ע"ז אז השתדלתי והשגתי אשר מצאה ידו מהם. ואעבור עליהם ואראם, ואניף שנית ידי על מחברתי במהדורא תנינא לשכללה. — ובצדק אוכל כעת לאמר אני הנה הגדלתי והוספתי על כל אשר היו לפני בזה, — כאשר יראה הקורא ויוכח בהעריכו אותם זה לעמת זה. — אמנם בשביל שלא לקפה שכר שיחה טובה נאה ומועילה, ולתת כבוד לחכמים. מוצא אני לחוב לי בזה לרשום שמות כל הספרים הידועים לי שקדמוני לעסוק בענינים אלה, ואפרש אותם שהיו למראה עיני. אף שמות החכמים שדברו בענינים אלה במאמרים לבד, ובזה יודע כי כל הנה קל ממחברתי שכבר נמצא כתוב במ, מסתמא מהם לקחתי, ולא יחשדני איש שקראתי שמי על עבודת אחרים ואגב תצא מהרשימה הזו תועלת לאלה המעיינים, החפצים לרדת לעמקם של הענינים הנדברים. — גם אפרש יאבאר הסדר שנהגתי בעריכת מחברתי ובתיבתה סגנון ציוניה וסימניה למען ירוץ הקורא בה. —

זכרון החכמים והספרים המדברים ע"ד נוטריקון.

הראשון אשר שם לנו לזה הוא הרב ר' אליהו בחור בספרו, מסרת-מסרת" טם שם לו שער מיוחד לזה ויקראהו בשם שברי לוחות, בו יבאר מהות הנוטריקון ואיכותם, אך הוא לא דבר רק מאלה הנוגעים למסרה, וגם באלה מקצור נמרץ מאד, — חכמי העמים הנודעים, בוקסטארף וואלף גם המה דברו ע"ז בספריהם — געזעניוס בספרו געשיכטע דער העברעאישע שפראכע ודעליטש בהקדמתו לס' 'עץ החיים' (הקראי) מתלוננים ומתאוננים מאד על קושי ההבנה של הר"ת בספרי העברים. (כפי שזכיר הח' ר"א שולמאן, בהג'ן השני) ומחכמי עמנו המפורסמים דבר בזה הח' ריט"ל צונץ — בספריו, געזאמעלטע שריפטען, צור געשיכטע אונד ליטעראטור" מעט מדבריו באו מעתקים באוצר הספרות ש"א XIV — XVIII. וה"ח ר"מ שטייגשניידר והח' ליאו בספריהם. — הספרים האלה לא ראיתי רק ממעט הדברים שבאו מועתקים מהם בהג'ן. ובשאר מאספים נראה כי השתדלו והתאמצו בהבנת פתרוני הר"ת כ"א לפי דרכו. — החכם ר"א שולמאן כתב בהג'ן ס' שני 104—109 מאמר נקוב בשם, 'אותיות פורחות' ע"ד הנוטריקון והר"ת ואסף דברי החכמים הנ"ל בקצור. והספרים המיוחדים שנתחברו לפרש הנוטריקון, הנודעים לי הם: (1) שער שברי לוחות לר"א בחור הנ"ל. — (2) בס' מעריך המערכות (פאריו שפ"ט). בראש כל ערך באו נוטריקון מערך ההוא ופתרונם בצד, אבל מעטים המה בדרך כלל, ולא תמיד פתרונם נכון: כאשר הראיתי לדעת בכמה מקומות בפנים הספר. (3) ר' משה שולכויס ערך רשימת ר"ת ויספחנה לס' אוצר השרשים לבן זאב שהו"ל (לבוב תר"ט) וגם היא קצרה מאד בכמותה. — (4) ראשי תיבות בשני התלמודים ובספרי המחברים מסודרים לפי סדר אלפא ביתא מבוארים ומתורגמים ללשון אשכנזי, מאת אליעזר ליפמאן לעדערער בעה"מ ס' תלמודה של בבל חופק"ק מאריענבאד. פפד"ט תרנ"ד יר"א שולמאן במאמרו הנ"ל כ' על המחברת הזו, הערוכה במוב טעם ודעת. — (5) ערכי הנוטריקון מאוסף מן ג' ה' האנדלער מצורף לס' המלים של שפת ארמית ועברית החדשה לה' ד"ר דאלמאן פראפעסאר בהאוניווערזיטעט בלייפציג, הנקרא בשם, ערוך החדש (פפד"ט 1897) ההקדמה היא לה' דאלמאן, ונראה מזה שהוא מסר את עבודת האספה לה' האנדלער, בתור קבלנות והקבוצה אכנס היא גדולה, אבל לא מדויקה, אף לא שמר המאסף את הכללים שהתוה ה' דאלמאן בהקדמתו. — (6) ראשי תיבות" מאת אהרן בעריגשטיין לאנדאן תרנ"ז. — מחברת קטנה בכמותה כנראה מאוספה ומלוקטה ממעריך המערכות והספרים הנ"ל, אך לא יצא י"ח כאשר יראה המעיין. — (7) בספר ברכת אברהם ברלין תרס"ג הוא ספר היובל להחכם ר"א ברלינר הי"ז נמצא מאמר על ר"ת מהד"ר ל' לעוויגשטיין (255—259) הוא רושם שם את המקומות המדברים לפניו בזה, וחושב גם את ה' דאלמאן הנ"ל, ובסוף דבריו הוא אומר: 'אחרי כל אלה נשארו הרבה חסרונות והשממות, למלא ולהשלים אלה מנמת עבודתי זאת אשר החלתייה זה שנים.

ובמשך העת הנני הולך ומוסיף בה" ובהערה הוא אומר, ברשימה הבאה רשמתי רק אלה הר"ת ביחוד שלא בא זכרן ברשימות הנ"ל והוספתו זו מכילה כמאתים ר"ת לערך. וגם באלה נמצאים למרות דבריו הרבה שכבר בא זכרן ברשימות שלפניו.

אחר כך בנמר עבודתי בא לידי ספר מיוחד על הראשי תיבות ופתרוניהם בלשון העברית ובתרגום לאמיני, שכבר בשנת 1780 נדפס בלייפציג, הספר נקרא *Compendia Vocum Hebraico—Rabbinicarym, quae partim ex Buxtorfio Wolfio Alusqye, Partim proprioysy collegit Godofredys Selig*. והמחבר גאטפריער זעליג היה כנראה יהודי מומר—כי על כן היה מורה עברית באקדמיה בלייפציג — ואל מקור מוצאו התיחס בבזו ושנאה, והכניס ברשימת הר"ת הרבה באלה, שהם מעוררים קטרוג על היהודים ודתם. שער הספר הוא כולו לאמיני ואין בו אף מלה עברית אחת ולפיכך לא נזכר באוצה"ם לבן יעקב ולא נודע לי ג"כ אם שאר חכמי ישראל ורושמי הרשימות הביבלוגראפיות השתמשו בו ולפיכך לתועלת הרבים אודיע איזה פרטים על הספר ותכנו ומהותו. הוא נדפס, כאמור, בלייפציג בשנת 1780 בתבנית 8° קטנה. בראש הספר בא מבוא המחזיק 16 עמודים על הר"ת וערכם וצרך ההשתמשות בהם ועצם הספר מחזיק 468 עמודים. פתרוני הר"ת העברים נדפסו בנקודות וכשם שישנם הרכה טעויות ושבושים וחסרון ידיעה גם בסדור הר"ת וגם בפתרוניהם כך ישנם הרבה טעויות ושבושים בנקוד ורק על ידי הבאור הלאמיני אפשר לעמוד בהרבה מקומות על כונת המחבר. הספר הזה נתחבר בכונה תחלה בשביל המלומדים והתיאולוגים הנוצרים ולפיכך הוכנסו בו כל אלה הר"ת שיש להם שייכות אל האמונה השלמת — לפי דעתם המשובשת של התיאולוגים הנוצרים—והפתרונים המשונים שברו להם על המלות עבו"ם וכדומה. אף על פי כן אם נבדיל את התכן והקש מן הבר נמצא בו גם הרבה ר"ת חשובים מספרות ימי הבינים והרבה ר"ת שהשתמשו בהם או במכתבים פרטים ובמופסי שטרות ועוד ומפי האותיות והצרופים האלה אפשר לנו ללמוד הרבה על דרכי החיים, המנהגים והנמוסים ששררו אז בין אחינו ועל זה יזכר שם המחבר לטובה בספרות ישראל, ואת הטוב והמועיל שמצאתי בו הכנסתי אל ספרי. ומלבד הספר הזה יש ספר מיוחד לפתרון הר"ת שבאו בסדורו של יעב"ץ והוא נספח לס' תולדות יעב"ץ שחבר הר"ר נבריאאל פאלאק (אמשטרדם תרכ"ח). בספר זה נאספו—לפי עדותו של המאסף, איש אוהב תורה וחכמה המשכיל כה"ר אברהם חיים ב"ה אברהם וואגנה" — יותר מאלף ושבע מאות ר"ת הנמצאים בסדור עמודי שמים ושערי שמים לרבני יעב"ץ ז"ל עם פתרוניהם לפרטיהם במספר אלפים וחמש מאות והמאסף מביא בפתח ספרו שהוא עושה בזה רצונו של אדם גדול הנריעב"ץ שאמר בסוף סדורו עמודי שמים, ואל יצטער אדם המתלמד לדעת כל הר"ת כי מ"ט ימצא די ספקו וצרכו כפי הראוי לחבר ואי"ה : עשה לו חוח ומפתחות כסיום כה"ם וגם בספר זה השתמשתי ואת שהיה חסר לי מלאתי על ידו.

החכמים שעסקו בפירוש הסימנים והספרים שנתחברו על זה.

רש"י ז"ל הפרשן הגדול אשר כל נקודה וקוץ מדברי תורה היו יקרים וחביבים בעיניו לא גרע עין גם מהסימנים (כנראה מדבריו, מגילה י"ב ד"ה נערי, נדרים פ"ד ד"ה יללי, כריתות כ"ז על הסימן, גגש"לצ" ומדבריו בערוכין במקומות אחדים המועתקים למעלה) וכמהו עשו בעלי התוספות וגדולי הראשונים והאחרונים: רבינו הם פירש את הסימן אשכנז טמא (מנחות כ') ובתוס' (חולין ד') שקלו ומרו על הסימן מכנים איזמל שם והרב בעל העטור בספרו פירש כמה סימנים בש"ס. — עיין בסי' מאיר ערב". וכבר הבאתי למעלה גם דברי השל"ה בחלק תושבע"פ ערך סימנים. — וסיים שם, והנה זמן ארוך נצטערתי במאד על סימן אחד (בשבת פ' במה מדליקין דף ל"ד) שלא הבנתי אותו ונעלם מעיני כל חי עד שזכיתי ת"ל וקבלתי פירושו. עיי"ש. — והמהרש"א ז"ל גם הוא אל הסימנים כמו שבא בחידושו (בשבת ל"ד הנ"ל) שגם הוא כון לד' השל"ה ובסנהדרין (דף צ') מגיה בהסימן, צדו גם בשם ס' ישן. הרב ר' עמנואל חי ריקי בספרו אדרת אליהו מפרש לפעמים סימני הש"ס לפי דרכו. — בשו"ת מקום שמואל ובשו"ת תשובה מאהבה ור' צבי הירש חיות בספרו תורת נביאים שקלו ומרו עד הסימן, נערו" מגילה י"ב. — כן בס' צאן קדשים ובהגהות הש"ס נזכרים הסימנים לפעמים. וראה הערת הג' יעב"ץ על הסימן, עמלק". — הרב ר' דוד פארדו בספרו למנצח לדוד (שאלוניקו תקכ"ה) לא הסתפק במועט, דרך אנב, והקדיש להם קונטרס גדול בשם סימנים דרבנן והוא אחד המיוחד ממקדישיהם ומעריציהם, ובעיניו נחשבו במדרגה אחת עם עצם ההלכות והאגדות לרז"ל, והוא מאמין כי כונות גדולות וסודות נוראים צפונים בהם, ויאסף את כל סימני הש"ס עפ"י סדר המסכתות, ויבארם באריכות יתרה, לא הניח סימן אשר לא הכניס בו כונות שונות ברמו ודרוש, קבלה וסוד, ואם כי אין לנו עסק בנסתרות, והכונות שהכניס הן לרוב רחוקות וזרות, אך גם את מקור הפשט הערה לפעמים, והמעין ימצא תועלת במלאכתו. — האפודי בהקדמתו למעשה אפוד דבר גם הוא ע"ד הסימנים והרב רי"א ממודינא חבר ספר מיוחד לעניני השכחה והזכרון ודרכי התחבולות וסימנה ההזכרי, קראו לב האריה" (ווענעציא שע"ב) ודברי פי חכם הן ערוכים בטוב טעם ודעת. — ר' יוסף עשווא חבר ספר מבין חידות (אמשטרדם תקכ"ה) על המסרה, ויבאר בו רבים מסימני המסרה, — אך לא בכל פעם קלע אל המסרה. — החכם ר"נ קראכמאל בשער י"ג מספרו ידבר גם הוא ע"ד הסימנים — ר' יעקב בריל בעל מבוא המשנה חבר ס' דורש לציון על סימני הש"ס (וויען תרכ"ד) ויקדים לו פתיחה כתובה ברוח נכון ודעת תורה. וגם הוא ערך את כל הסימנים לפי סדר הש"ס וישתדל לתקנם להגיהם ולפרשם לפעמים כפי רוחו. — אבל הוא חשב כי הוא הראשון במלאכה זו, ולא ראה כי כבר הקדימו ר"ד פארדו כנ"ל. — החכם ר' מרדכי דובש כתב מאמר ע"ד הסימנים במאסף שדי צופים לבוב תר"כ, וקצת דבריו מובאים למעלה. — החכם ה' יוסף ליב פעטעחאווסקי העתיק מאמר נכבד

בשם, כח הזכרון" בהמגיד שי"ח מן גליון 30 עד 84, בדברים אחדים ממנו השתמשתי גם אני למעלה. — הר"ר נחמן צבי געצאוו, בספרו על נהרות בבל צד 120 — 124 מדבר גם הוא ע"ד הסימנים בטוב טעם ודעת. — הר"ר שלום אלבעק בספרו משפחות סופרים ווארשא תרס"ה בהקדמתו הרחיב ג"כ דברים ע"ד הסימנים בבקיאות גדולה וכפי הנראה כבר היה למראה עיניו ספר דורש לציון הג"ל. — הר"ז אהרן הייסאן בעל ס' המועיל מאד, בית ועד לחכמים" בספרו החדש, תולדות תנאים ואמוראים" לונדון תר"ע, אסף כל סימני הש"ס, ואחדים מהם באר ג"כ. —

מי שדבר ע"ד כנויים.

זה המקצוע של הכנויים הוא כמעט שדה שלא עבד בה. לא ראית מי שנתעסק בזה ורק קונטרס אחד קטן נרפס על זה ו, לקסיקון פסודונומים" לה' ס' זאבלאצקי, ברדיטשוב תרס"ב. השתמשת בו ובכל פעם הזכרתי שמו בזה, ל"פ אף כי רבים אומרים שלא יצא י"ח. —

שיטתי בכתיבת הפתרונים.

כל פתרון אני כותב רק בתמונה אחת, שם או פעל, זכר או נקבה, יחיד או רבים, והקורא יבין מאליו לשנות כפי הענין הנדרש לו. — למשל ב"י, בן יוסו. יבין הקורא שאצל ביצה הוא בת יוסה, אצל קדרות בנות יוסן. — י"ש, ירא שמים, יבין הקורא שכמו כן יוכל להיות יראת שמים וכדומה. — כל פתרון שאין מובנו ברור לכל. כתבתי בצדו הוספה במוסגר לפירוש, למשל: א"י אבן ירחי (בעל המנהיג). לפי שאין הכל יודעין שאבן ירחי הוא שם משפחה ושל מי היא. — כל ר"ת שראיתי באיזה ספר ופתרונו נעלם ממני אני מצינו ורושם המקור בצדו. והנני מודיע כי אינני יודע לפרשו. (ואני מבקש בזה מהקורא שיודע פתרונו שיואל להודיעני ואכניסנו במהדורא תנינא או בקונטרס מלואים, בהזכרת שמו אם יחפץ) כל פתרון שרשום בצדו סימן השאלה? מורה שהפתרון הזה איננו מובן לי ושאני מסופק אם הוא נכון. — כל פתרון שראיתי באיזה ספר מספרים הג"ל, ואינו ברור או אינו נכון בעיני, אני מצינו בצדו המקור שמשם העתקתי ומוסיף המלה ול"ר לאמר: ולא ראיתי, או ולג"ל לאמר: ולא נראה לי.

להבנת הציונים והסימנים שבאו במחברת.

לנוטריקון שיש לו פתרונים רבים תבא נקודה אחר כל פתרון לאות שאחר הנקודה מתחיל פתרון חדש. — מלים או אותיות הבאות במוסגר בין הפתרונים הם שייכים להפתרון שלפניהם להעיר עליו, או לפרשו או להראות מקורו, למשל:

אחר פתרון שכתוב בצדו (ד') פירושו שהפתרון לקוח מספרו של דאלמאן; (ב"ש) ספר ר"ת של בערנשטיין; (ל"ל) ספר למנצח לדוד. (ל"פ) לקסיקון פסודונימים. (ל"ש) המאמר של הר"ר לעווינשטיין; (מ"ה) ספר מעריך המערכות; (מ"ח) ספר מבין חידות; (מ"ס) ספר משפחות סופרים; (רא"ב) ר' אליהו כהור; (שש"ל) שער שכרי לוחות; (ג"פ) גבריאל פאלאק; (ז"ג) זעליג גאטפריד. -- כל פתרון שבצדו תבא אות יחידית בחצי מרובעים ובלי קו עליה. באה להורות על הפתרון שלפניה, לאיזה מקצוע הוא שייך. [ב] ברכה. [ד] דקדוק. [מ] מסרה. [ס] ספר. [ק] קבלה. [ת] תפלה, למשל: א"י, אולת יד. אור ישר [ק]. אפיקי יהודה [ס]. אשר יצר [ב]. אתה יצרת [ת]. -- קו מושכב בין אותיות הנוטריקון מורה שהנוטריקון בא לפעמים בתמונה זו ר"ל בהאותיות שלפני הקו לבר. ופעמים עם האותיות שאחרי הקו ג"כ. והפתרון פעמים שמשתנה בשביל זה ופעמים לא. וכן שני פתרונים שאין ביניהם שני רק במלה אחת, יבא קו מושכב ביניהם, להורות שהפתרון הוא לפעמים כן ולפעמים כן, למשל: בק"ג--א"ס, בקנין גמור -- אנב סודר. הקו שבהנוטריקון מורה שלפעמים בא בק"ג לבר. ולפעמים בקגא"ס. והקו שבהפתרון מורה שבאופן הראשון פתרונו בקנין גמור, ובאופן השני בקנין גמור אנב סודר. -- עפה"ד, על פי הדבור--הדמיון--הדקדוק--הדרך. הקיים שבהפתרון מורים שזה הנוטריקון לפעמים פירושו על פי הדבור, לפעמים על פי הדמיון, לפעמים על פי הדקדוק, לפעמים על פי הדרך. אות שבאה כמוסגר באמצע הנוטריקון מורה שהנוטריקון בא פעם עם זו האות פעם בלעדה, למשל: גל(פ)ע(ג)ד. נראה לפי עניות דעתי. הסוגרים מורים שפעמים בא נלע"ד ופעמים נלפע"ד ופעמים נלפענ"ד. סימן שהוא מראשי ענינים יבא קו מושכב ממעל לכל מלה שהסימן מורה עליה, למשל: הוון כלביא שאלין חכמתא לסוסיא, בהפתרון על המלות והיה והכלבים ושאלת חכמת כסוס, קו מושכב -- וכן סימן שהוא מר"ת על כל אחת מאותיות הפתרון שרומו עליהם הסימן באה עלי מרכא למשל: כמתפוי"ס הכ'נעני האמ'רי החת'י והפ'ריו החו'י והיבוס'י. -- כשאני מעתיק מאמר מאיזה ספר, או פסוק, אני מציג לפעמים שלש או ארבע נקודות לרוחב כזה... וזה לאות שכאן השמטתי מלים אחדים מהמאמר או הפסוק שאינם צריכים לעניני שם, והריצה לדעת בשלמות יעיין במקומו.

תקוני מעיות שנכללו בהמבוא.

צריך להיות	תחת	שורה	גד
עיני	עני	29	VI
אא"ר	אא"כ	4	X
ונשתרבבו	ונשתבשו	8	"
גם אין הענין	גם הענין	24	XI
מה ענין	מהענין	24	XV
האותיות, ב"י	האותיות ב"י	9	XIX
נהגו	נוהגים	23	"
הוא מאושר והיו	הוא והיו	12	XX
בא	בו	21	XXIV
מחתך	מהחך	18	XXIX
אמירה	אמירא	10	XXX
הניתנין	הנותנין	29	"
לה עיקר	להעיקר	33	"
שעשאום	שעשונום	8	XXXI
ע"ד	עד	25	XXXVI
זכור אשר עשה לך	זכור אשר לך	2	XXXVII
אל תשכח	על תשכח	.	"
אקנב	אקנב	11	XXXVIII
אימם	אומם	28	XXXIX
אכנה	הכנה	18	XLI
א"ל כנה	אל כנה	28	"
אל יוציא	על יוציא	19	XLII
בן יקה	בו יקה	30	"
שטובת	לטובת	3	XLIV
בתנאים	התנאים	8	"
ע"ד הסימן	עד הסימן	16	XLVII
וסימני	וסימנה	.	"
הר"ד	הר"ז	6	XLVIII
ראיתי	ראית	10	"
השתמשתי בו	השתמשת בו	12	"